

המאמר פורסם בספר "סוגיות בתורת הענישה בישראל", בעריכת פרופ'
שוהם ודר' תימור (הוצאת האח), 2009, עמוד 73.
המחברת נתנה הסכמתה לפרסום המאמר באתר האינטרנט של עמותת
קד"ם – ילדים ונוער.

צדק מאחה בתחום המשפט הפלילי/ מאת ענת פרקש*

"במובן ממשי כל חיינו קשורים הדדית. כל האנשים לכודים ברשת של הדדיות

שאי-אפשר להימלט ממנה, קשורים באותו בגד של גורל".

(מרטין לותר קינג הבן)

פתח דבר

"צדק מאחה" הוא תפיסת עולם חברתית המציעה זווית ראייה ייחודית של המעשה הפלילי ותגובה מוסרית כלפיו. התגובה המוצעת מכירה במורכבות האנושית ובמורכבות של המציאות החברתית שהמעשה הפלילי מתרחש בתוכה ומשפיע עליה. תגובה זו מוצגת תכופות בתור חלופה להליך הפלילי, משום שהיא מאתגרת את הנחות היסוד שבבסיסו, מציעה הבנה שונה של ערכים ומטרות של המשפט הפלילי ומתמודדת עם המורכבות הטבועה בהם.

התפתחותה של תפיסת הצדק המאחה ועיצובה, היו במידה רבה תהליך של גילוי ולא של המצאה. שורשיה של תפיסה זו נעוצים במסורות עתיקות שהיו נהוגות בחברות ותרבויות שונות שהתמודדו עם מעשים בעלי אופי פלילי,¹ וברעיונות שחרתו על דגלן תנועות חברתיות – פוליטיות או אידאולוגיות – שפעלו ממחצית המאה העשרים.²

גיבושם של הרעיונות והערכים היונקים ממקורות שונים לתפיסת עולם כוללתית ורב ממדית התרחש בתהליך ממושך ודינמי שטרם הגיע לסיומו. תהליך זה, שהוחל בו בשנות השבעים של המאה העשרים, הושפע וקיבל את השראתו גם מפרקטיקות שונות שהפגישו בין מבצע העברה לנפגע העברה. פרקטיקות אלה התפתחו התפתחות בלתי תלויה במקומות שונים ברחבי העולם³ וביטאו בראשית דרכן, על-אף הרקע השונה של התפתחותן, את הצורך המשותף של אנשים ושל גופים ממסדיים ואחרים בשינוי חברתי שיש בו התייחסות אחרת למבצעי עברות ולנפגעים מהן. צורך זה קידם את השינוי הפרדיגמטי שמציעה תפיסת הצדק המאחה, והפרקטיקות שביטאו אותו שימשו בסיס להתפתחותם של אבות הטיפוס היישומיים של הצדק המאחה.

* ברצוני להודות מקרב לב, בראש ובראשונה, לעורכת הדין שרה רב-הון, רכזת תחום הצדק המאחה במרכז הארצי לגישור וליישוב סכסוכים וכן למר רועי ברנע ולעורכת הדין הדס לבני, חברי צוות המרכז בתחום הצדק המאחה, על שסייעו בניסוחו של המאמר. עוד אבקש להודות לגבי רחל וינשטיין, מנהלת שירות מבחן למבוגרים, שבמסגרתו מתנהלת תכנית צדק מאחה, ולעורכת הדין נורית בכרך, מנהלת תכנית צדק מאחה קהילתית של עמותת מוזאיקה, על שנתנו את הסכמתן להציג במאמר מקרים בהם התנהלו תהליכי צדק מאחה בתכניות שבניהולן, תוך שמירה על פרטיותם של המשתתפים בתהליכים. כמו כן אני מבקשת לציין כי בכל מקום במאמר שבו נקוטה לשון זכר, הכוונה כמובן גם לנקבה.

קווי המתאר של הצדק המאחה הותוו בשלהי שנות השמונים של המאה העשרים, ותהליך התפשטותו ברחבי העולם הלך וצבר תנופה במהלך שנות התשעים של המאה העשרים. עם זאת שנים אלה התאפיינו בבלבול ואי בהירות באשר למשמעותו של הצדק המאחה, מכיוון שערב רב של פרקטיקות, של עקרונות חברתיים ושל מחקר אמפירי זוהו כולם כ"צדק מאחה". הגבולות הנוגעים לעקרונות וליישומים של הצדק המאחה, לא זו בלבד שהיטשטשו, אלא גם הורחבו, כך שכללו, בין היתר, פרקטיקות שבמרכזן שיח משתף שנועד להסדיר בעיות בתחום החינוך והרווחה, פרקטיקות בתחום הדיפלומטיה הנוגעת למדינות שקיימים ביניהן סכסוכים פוליטיים אלימים ופרקטיקות בתחום יישוב סכסוכים בעניינים שאינם פליילים. פרקטיקות אלה כונו "פרקטיקות מאחות", אף-על-פי שהתמודדו, כאמור, עם נושאים אחרים, בהקשרים אחרים, עם בעלי עניין שונים ולעתים גם עם מטרות אחרות (Walgrave, 2008, pp. 2, 14-26). לבלבול שנוצר הוסיף קיומן של תנועות שנשאו שמות כמו "צדק טרנספורמטיבי" ו"צדק קהילתי", ומצען נתפס כדומה למצעו של הצדק המאחה מבלי שיובחן ביניהם.

ייחוסם של תכנים רבים ומגוונים כל כך לצדק המאחה יצר סכנה שהצדק המאחה יאבד הלכה למעשה את ייחודו, יהיה מוקד לאי-הבנות וייעשו בשמו שימושים מוטעים שיפגעו בכוחו לקדם את השינוי החברתי אליו הוא שואף. בשל סכנה זו הגיעו במקומות שונים ברחבי העולם בסוף שנות התשעים של המאה העשרים להכרה בצורך לחדד את מהותו של הצדק המאחה, לשכללו למערכת קוהרנטית של עקרונות ויישומים ולהתוות את הגבולות המקצועיים של יישומים אלה. העובדה שהצדק המאחה פועל בתחום המשפט הפלילי, שבו מופעל כוחה הכופה של המדינה, הדגיש את החשיבות שיש במתן מענה לצורך זה. בהירות לגבי הצדק המאחה ויישומיו חיונית גם לקיומו של מחקר שיטתי ומקיף שבכוחו להמציא תמיכה אמפירית לעקרונות שבבסיס הצדק המאחה וליישומיו.

לפיכך החלו בעולם, בתחילת המאה העשרים ואחת, לגבש הסכמה בנוגע לערכי הליבה של הצדק המאחה ולעקרונותיו, ואף הוחל בתהליך של קביעת אמות מידה מקצועיות ואתיות לפרקטיקה שלו, תהליך שנועד לתת ביטוי לערכים ולעקרונות הללו.

בישראל החלו להתודע לצדק המאחה, בשנות התשעים של המאה העשרים, והשימוש במונח הזה הולך ורווח בשנים האחרונות בשיח הציבורי והמשפטי בישראל. עם זאת, גם בארץ טרם הוטמעה מהותו של הצדק המאחה, ויש המקנים לו משמעויות שונות שלא תמיד עולות בקנה אחד עם ערכי הליבה והעקרונות שבבסיסו. ריבוי התיאורים של הצדק המאחה והניסיונות ליישמו באופנים ובהקשרים שונים, מוסיפים כאמור לחוסר הבהירות בנוגע אליו. יישומים של צדק מאחה מבלי שתהיה מהותו ברורה אינם מאפשרים למצות את פוטנציאל הרווחה האנושית הטמון בו, ואף עלולים לגרום נזק למשתתפים בתהליך כזה. יתר על כן, יישומים כאלה עלולים להכשיל את האפשרות להטמיע את הצדק המאחה במערכת אכיפת החוק ובציבור בישראל. על כן

חשוב שבמסגרת השיח הציבורי בישראל ייעשה ניסיון לתת מענה לשאלות הנוגעות לתפיסת הצדק המאחה ולפרקטיקה הנגזרת ממנה. השאלות שיש להתמודד עמן מבקשות לבחון מהן מטרותיו של הצדק המאחה, במה הוא נבדל מגישת הענישה הרווחת במשפט הפלילי, מהי הדרך שהוא מציע להשיג את מטרות הענישה במשפט הפלילי, כגון גמול, גינוי ומניעת הישנות של המעשה הפלילי, מהו תפקיד הקהילה ותפקידה של המדינה בהקשר הזה, ומה מייחד את הצדק המאחה מתנועות ומגישות אחרות השואבות את השראתן מאותם השורשים החברתיים והאתיים ומאותם הערכים שהצדק המאחה יונק מהם את השראתו. שאלות ראויות אחרות עוסקות בפרקטיקה של הצדק המאחה, כגון מהי פרקטיקה מיטבית של צדק מאחה, מהם הסיכונים והסיכויים הטמונים בה, מהי ההכשרה הנדרשת מהעוסקים בה, מה מבדיל אותה מתכניות טיפול ושיקום של מבצע העברה ומפרקטיקות אחרות של יישוב סכסוכים ומהן הדרכים הראויות לשילובה במערכת המשפט הפלילי, מבלי להיזקק לפשרות הפוגעות במהותו של הצדק המאחה.

מאמר זה מנסה להתמודד עם מקצתן של השאלות האלה בהסתמכו על הידע, הניסיון והמומחיות שנקנו במקומות שונים בעולם ובישראל. כמו כן, הוא מבקש להציע מסגרת לדיון בכמה נושאים מכוונים הקשורים במהותו של הצדק המאחה ובשינוי החברתי שהוא מבקש לקדם.

המאמר מחולק לשלושה חלקים עיקריים. החלק הראשון מתמקד בתפיסת הצדק המאחה: בהנחות, בעקרונות היסוד ובערכים שבבסיסה. החלק השני מתמקד בפרקטיקה של הצדק המאחה: בעקרונות המנחים את הפעלתם של תהליכי הצדק המאחה, בסוגים שונים של תהליכים ובאופן התפתחותם וייחודם. החלק השלישי מתמקד בהשוואה בין ההליך הפלילי ותפיסת העולם שבבסיסו ובין הפרקטיקה של הצדק המאחה ותפיסת העולם שבבסיסה, ובמסקנות העולות מן ההשוואה הזאת. בחלק זה יהיה עיסוק גם בממצאים של מחקרים שנעשו בנושא.

חלק ראשון: תפיסת הצדק המאחה – הנחות, עקרונות יסוד וערכים

תפיסת הצדק המאחה, ברובד העמוק שלה, מדמה את החברה למערכת אקולוגית שבה אנשים קשורים זה לזה ברשת של תלות ויחסי גומלין משתנים. יחסי הגומלין, שמקצתם גלויים ומקצתם נמצאים בתהליך של התהוות וגילוי, משפיעים על הדרך שבה אנשים מתעצבים ומתנהגים ועל איכות החיים בחברה.

ראייתה של החברה בתור מערכת אקולוגית מסבירה מפני מה תפיסת הצדק המאחה רואה במעשה הפלילי מעשה הפוגע, בראש ובראשונה, באנשים וביחסי הגומלין ביניהם ומדוע היא מדגישה את ממדיו האישיים והחברתיים. התנהגותו של מבצע העברה, אשר נכפתה על הנפגע ממנה, יוצרת קונפליקט בינו ובין נפגע העברה. לקונפליקט זה עשויים להיות היבטים שונים: רגשי, כלכלי, ערכי, תרבותי ועוד. במובן זה, המעשה הפלילי קושר בין נפגע העברה ובין מבצעה סוג של מערכת יחסים, גם אם לפני המעשה הפלילי היו השניים זרים זה לזה.

תוצאותיו של הקונפליקט הן פגיעות – בדרגות משתנות של חומרה – בנפגע העברה, בקהילות שונות המושפעות ממנו השפעה ממשית ואף במבצע העברה עצמו.

פגיעות אלה באנשים, וביחסי הגומלין ביניהם מסבירות את ההתייחסות הערכית של הצדק המאחה אל המעשה הפלילי בתור מעשה רע שיש לגנותו, ואת ההתייחסות אל מבצע העברה כנושא באחריות מוסרית על מעשיו כלפי אלה שפגע בהם.

ההתמקדות בפגיעות מחייבת להסתכל בהשלכות האנושיות של המעשה הפלילי, שאינן גלויות תמיד לעין. המעשה הפלילי משפיע על האדם בשלמותו ולכן הוא עלול לפגוע בממדים השונים של קיומו, כגון הפיזי, הקוגניטיבי, הרגשי וההתנהגותי. מחמת הטווח האפשרי הרחב של הפגיעות, צפוי כי יתעוררו צרכים שונים, חומריים-ושאינם חומריים, אצל המושפעים השפעה ניכרת מהמעשה הפלילי: נפגע העברה, הקהילה או כמה קהילות ואף כאמור מבצע העברה עצמו.

בשל ההתמקדות בפגיעות, מטרתו של הצדק המאחה ושל התגובה שהוא מציע למעשה הפלילי היא איחוי מיטבי של הפגיעות שגרם המעשה הפלילי (righting wrongs), על מכלול השלכותיהן האנושיות. איחוי הפגיעות משמעו הטבת הקיום (well being) של המושפעים השפעה ממשית מן המעשה הפלילי – ובראש ובראשונה נפגע העברה. מכיוון שהצדק המאחה מכיר בתלות ההדדית הבסיסית הקיימת בין בני האדם – איחוי הפגיעות מדגיש את תיקונן וחיזוקן של מערכות היחסים שנפגעו ושהאזון ביניהן הופר בשל ביצוע המעשה הפלילי. איחוי הפגיעות מתאפשר כאשר מבצע העברה מכיר בפגיעות שגרם ובצרכים שהן עוררו אצל נפגע העברה, ואצל האחרים שהושפעו ממנו השפעה ממשית, מקבל אחריות על מעשיו ופועל לתת מענה לצרכים שהתעוררו. על-פי תפיסת הצדק המאחה, קבלת אחריות בדרך זו גם מקדמת את שילובו מחדש של מבצע העברה בקהילה, אשר תפיסת הצדק המאחה רואה בה מחויבת לעשות להטבת חייהם של החברים בה.

”צדק מאחה אינו רק איחוי, הוא צדק בהגדרה הרחבה” (Sharpe, 2004, p. 21), כלומר ביסודה של תפיסת הצדק המאחה קיימת תפיסה של צדק, המתמקד באנשים, באנושיותם, ברווחתם, ובהטבתם של יחסי הגומלין ביניהם (Fattah, 2002, pp. 312-314). על-פי התפיסה הזאת, עשיית צדק היא תוצר של תהליכים חברתיים המאפשרים לאנשים ולקהילות שהושפעו השפעה של ממש מן המעשה הפלילי לקבוע באמצעות שיח משתף ביניהם מהם ממדי האיחוי החשובים להם, ובכך לגבש תגובה למעשה הפלילי הנחוות בעיניהם כצודקת. (Walgrave, 2008, pp. 2, 21).

לפיכך, אף-על-פי שתפיסת הצדק המאחה רואה במעשה הפלילי מעשה היוצר קונפליקט, היא שונה מגישות אחרות העוסקות בפתרון קונפליקטים וביישוב סכסוכים בהסכמה, משום שהיא מציעה תגובה חברתית רב ממדית לפשיעה. כאמור לעיל, ביסודה של תגובה זו קיימת תפיסה של צדק, ושיפוטו המוסרי של המעשה

הפלילי וגיוניו מובנים בה. תגובה זו שונה מן התגובה של ההליך הפלילי למעשה הפלילי. ההליך הפלילי מגדיר מעשה פלילי – מעשה הסוטה מאמת המידה הנורמטיבית של החוק הפלילי. הוא עוסק בעיקרו בקביעה אם החוק הפלילי הופר, בידי מי הופר ובענישתו של מפר החוק. הצדק המאחה, לעומת זאת, מתמקד בזיהוי הנפגעים מן המעשה הפלילי, בזיהוי הפגיעות שנגרמו והצרכים שהתעוררו מחמת מעשה זה ובהגדרת המחויבויות לאיחוי הפגיעות.

תיאור כללי זה, לכשעצמו, מלמד כי לצדק המאחה יש תשתית רעיונית בעלת השלכות יישומיות. לכן ניתן להשתמש במונח צדק מאחה כדי לתאר הן חזון ותפיסת עולם חברתית, הן מדיניות ציבורית ראויה המגיבה על מעשים פליליים והן תהליכים שבאמצעותם איחוי הפגיעות מתרחש. תהליכים אלה, המכונים תהליכי צדק מאחה, הם הביטוי המוחשי והממוקד ביותר של תפיסת הצדק המאחה. הם עשויים לשמש חלופה להליך הפלילי או להיות משולבים במסגרתו, משום שביכולתם לתת- בדרכם הייחודית- מענה בונה גם למטרות הענישה, כפי שיתואר להלן בחלק השלישי של המאמר.

תהליכי צדק מאחה הם תהליכים רצוניים ומובנים, ושיאם הוא במפגש המכנס יחד את מי שנפגעו והושפעו השפעה של ממש מן המעשה הפלילי – נפגע העברה, מבצע העברה, ובמקרים המתאימים תומכיהם (בני משפחה, חברים ואחרים), וכן חברי קהילה נוספים – כדי שישתתפו השתתפות פעילה בשיח פן וגלוי על המעשה הפלילי, תוצאותיו, סיבותיו והדרכים לאיחוי הפגיעות שגרם (להלן – מפגש צדק מאחה). התהליכים מתנהלים במרחב בטוח ובאקלים מכבד המאפשר לכל אחד מן המשתתפים לספר את סיפורו ולהביע בגלוי את רגשותיו ומחשבותיו. במהלכו של השיח המשתתפים בו מזהים את הצרכים שעורר אצלם המעשה הפלילי, ומגדירים את המחויבות של מבצע העברה לתת מענה לצרכים אלה ואת תרומתה האפשרית של הקהילה לאיחוי הפגיעות.

התקשורת האישית והבלתי אמצעית המתרחשת במסגרת התהליכים בין נפגע העברה, מבצע העברה וחברי הקהילה יוצרת דינמיקה המקדמת שינויים רגשיים, קוגניטיביים והתנהגותיים אצל המשתתפים בנוגע למעשה הפלילי, בנוגע לעצמם וכן בנוגע ליחסו של האחד כלפי האחר. שינויים אלה הם המאפשרים להגיע להסכם איחוי פגיעות שנתפס בעיניהם צודק והוגן, כפי שיוסבר להלן.

תהליכי צדק מאחה מתנהלים במסגרת ארגונית של תכנית צדק מאחה מקצועית, קהילתית או ממשלתית ומונחים בידי צד שלישי הוגן ונטול פניות, שהוכשר הכשרה ייחודית להיות מנחה תהליכי צדק מאחה.⁴ ככלל, לתהליך צדק מאחה ישנם חמישה שלבים עיקריים. השלב הראשון הוא הפניית המקרה לתכנית; השלב השני הוא קליטתו בתכנית; בשלב השלישי המשתתפים בתהליך עוברים הכנה אישית ומדוקדקת; השלב הרביעי ושיאו של התהליך הוא מפגש צדק מאחה; ובשלב החמישי נערך מעקב אחר ביצוע ההסכמות שהגיעו אליהן המשתתפים במפגש.

כאמור, שלושה בעלי עניין עיקריים המושפעים השפעה ממשית מן המעשה הפלילי משתתפים בתהליכי צדק מאחה: נפגע העברה, הקהילה ומבצע העברה. בהמשך יפורטו הפגיעות, הצרכים והמחויבויות השונות שיש לכל אחד מהם על-פי תפיסת הצדק המאחה ויוסברו התהליכים שבמסגרתם מתרחש איחוי הפגיעות, תוך הצגת זיקות הגומלין הנרקמות במהלכם בין בעלי העניין העיקריים.

נפגע עברה: פגיעות וצרכים

הצדק המאחה עוסק בפגיעות שהמעשה הפלילי גרם ובאיחויין, ולכן הוא מתמקד בנפגע העברה ובעשיית צדק עמו. תהליכים של צדק מאחה מעמידים במרכז את נפגע העברה ומאופיינים ברגישות גבוהה לפגיעותיו ולצרכיו. מטרתם היא לסייע בתהליך ריפוי של נפגע העברה מן הפגיעות שהמעשה הפלילי גרם לו ובכך להיטיב את איכות חייו.

קיימת קשת תגובות רחבה של נפגעי עברה המבטאת פגיעות אלה. התגובות יכולות לנוע בין הפרעה קלה וזמנית החלה סמוך להתרחשותו של המעשה הפלילי, ובין הפרעה משתקת ונמשכת המשבשת מאוד את חייו של נפגע העברה. התגובות, שעלולות אף להיות מושהות ולצוף זמן רב לאחר ביצוע המעשה הפלילי, יכולות לבוא לידי ביטוי במחשבות, ברגשות, בהתנהגותו של נפגע העברה ובתחושותיו הפיזיות (Department of Courts, 2002, p. 85). יש הסבורים כי דווקא התגובות הרגשיות הן הקשות ביותר לנשיאה. תגובות אלה הן למשל חוסר אונים, פחד, חרדה, האשמה עצמית, בושה, כעס, תסכול, מרירות, עוינות ועצב.⁵

תגובותיהם של נפגעי עברה למעשה הפלילי ועצמתן של התגובות מושפעות מיחסי הגומלין בין גורמים שונים. יש גורמים הקשורים למעשה הפלילי והנוגעים לחומרת המעשה,⁶ למשכו ולמקום ביצועו, ויש גורמים הקשורים לנפגע העברה והנוגעים למבנה אישיותו, תפיסת עולמו, פחדיו, גילו, דרך ההתמודדות שלו עם מצבי משבר ולחץ, האופן הסובייקטיבי שבו הוא חווה את המעשה הפלילי ורואה בו חוויה מאיימת ומצבי קרבנות או מצבי משבר אחרים שחווה בעברו.⁷ עוד גורם חשוב המשפיע על עצמת התגובה של נפגע העברה הוא קיומה של מערכת תמיכה נגישה לפני ביצוע המעשה הפלילי ואחריו. מערכת כזאת עשויה להפחית את מידת המצוקה של נפגע העברה בעקבותיו של המעשה הפלילי (Department of Courts, 2002, pp. 87-89).

אפשר להמחיש את ההשפעה שיש למעשה פלילי על נפגעי עברה באמצעות המקרה כדלהלן, שהופנה לתהליך צדק מאחה:⁸ ארנק נחטף מאישה מבוגרת, ונגד מבצע העברה הוגש כתב אישום בגין תקיפה לשם גנבה וגנבה. במהלך תהליך הצדק המאחה תיארה האישה איך חוותה היא את המקרה. היא סיפרה שהיא אישה ערירית אשר הגיעה ממקום מגוריה המרוחק אל העיר לבדיקה רפואית. בארנק שנשאה היו 30 שקלים, דמי נסיעה חזרה לביתה ותוצאות הבדיקה הרפואית. היא אחזה בארנק בחזקה ולא רצתה להרפות ממנו בשל

תכולתו החשובה, ומבצע העברה שחטף את הארנק ממנה הפיל אותה והיא נפצעה בידה וברגלה. האישה תיארה את חוסר האונים והחרדה שהרגישה, משום שלא ידעה איך תוכל לחזור לביתה בלי הכסף שהיה בארנק שנחטף מידה. מבצע העברה נתפס בידי אנשים שהיו בקרבת מקום, והם אלו שהזעיקו את המשטרה על-אף הסתייגותה של האישה. היא סיפרה שבעקבות המקרה שינתה את שגרת חייה. היא נמנעה מלהגיע לעיר, כי חששה שתפגוש שוב את מבצע העברה, שינסה לפגוע בה פעם נוספת ולנקום בה. נוסף על כך פחדה האישה שתיפגע גם בידי אחרים. היא הפסיקה להשתמש בארנק, ואת המסמכים והכסף החזיקה מאז בשקית בתוך כיס פנימי מוסתר שתפרה במיוחד לשם כך.

מקרה זה, כמו רבים אחרים, מלמד שגם אם התגובות לפגיעות עשויות להשתנות מנפגע עברה אחד למשנהו, בכל זאת קיימים כמה צרכים עיקריים האופייניים לנפגעי עברה (פרקש, 2002, עמ' 24-25; McCold, 2004, p. 162; Zher & Achilles, 2001, pp. 87-99). בין הצרכים אפשר למצוא את **הצורך בהכרה** הן מצדו של מבצע העברה והן מצד הקהילה בפגיעה שנגרמה לנפגע העברה, בהשלכותיה על חייו ובאי-הצדק שנגרם לו. הכרה זו, המחייבת גינוי של המעשה הפלילי, נותנת תוקף לרגשותיו ולתגובותיו של נפגע העברה מבלי לשפוט אותם. היא משחררת את נפגע העברה מאחריות למעשה הפגיעה, ושומרת על כבודו בתור חבר בקהילה. על-פי תפיסת הצדק המאחה, הכרה אמיתית בפגיעות שנגרמו לנפגע העברה נושאת בחובה מחויבות לאיחוי. איחוי הפגיעות עשוי להפיג, על-פי התפיסה הזאת, את הרצון בנקמה אם הוא מתעורר אצלו.⁹ לנפגעי עברה יש צרכים נוספים, כגון:

- **צורך בהעצמה**: נפגע העברה, שהמעשה הפלילי נכפה עליו, עשוי לחוש חוסר אונים ואבדן שליטה על חייו משום שלא יכול היה למנוע את המעשה הפלילי. ברוב המקרים נפגע העברה הוא אובייקט סביל בעת ביצוע המעשה הפלילי, ולכן הוא זקוק להשיב לעצמו תחושה של שליטה בכל הקשור להשלכות של המעשה הפלילי על חייו.
- **צורך בביטחון**: נפגע העברה מבקש להרגיש כי הוא מוגן פיזית ורגשית מפגיעות נוספות בעתיד הן מצדו של מבצע העברה והן מצדם של אחרים.
- **צורך בסדר ובמשמעות**: המעשה הפלילי הפר את תחושת הסדר והרציפות שהיו בחייו של נפגע העברה, אשר מבקש להשיב לעצמו תחושה זו ולדעת כי יש הסבר ומשמעות למעשים שהתרחשו. מידע על פרטי המקרה עשוי לסייע לנפגע העברה, לפתח תובנות בנוגע למבצע העברה ובנוגע למעשה הפלילי. תובנות אלה עשויות להפחית פחדים של נפגע העברה, הנובעים מן המעשה הפלילי.
- **הצורך בעיבוד החוויה**: נפגע העברה מבקש לספר את סיפורו באשר לאירוע שחווה, ולשוב ולספרו בנסיבות שבהן הוא בוחר לעשות כך. בדרך זו הוא מחבר פיסות זיכרון שונות המסייעות לו לארגן את האירוע שחווה.

הסיפור נותן ביטוי לחוויית הנפגעות ופורקן לרגשות שנפגע העברה נושא עמו. הביטוי והפורקן הם חלק טבעי מתהליך הריפוי, והצורך בהם זוהה באופן מובהק אצל נפגעי עברת אלימות חמורה.

מטרתם של תהליכי צדק מאחה היא כאמור לסייע בתהליך ריפוי של נפגעי העברה, באמצעות הכרה בצרכים אלה ואחרים ובמתן מענה מיטבי עליהם – איש-איש כפי צרכיו ובחירותיו (Achilles, 2004, pp. 61, 66-68). תהליך ריפוי זה קשור אפוא במערכות היחסים הקיימות בין נפגע העברה ובין חברי קהילתו ובמערכת היחסים הסבוכה, הרגישה והשבירה שנקשרה בינו ובין מבצע העברה בעקבות המעשה הפלילי. היטיב לבטא זאת פרופי הווארד זֶר (Howard Zehr), אחד מנושאי הדגל של רעיון הצדק המאחה,¹⁰ באמרו כי מבצע העברה והנפגע קשורים בקשר חזק, עד שבמובן מסוים הם מחזיקים במפתח האחד להחלמתו של האחר. תהליכי הצדק המאחה מציעים לנפגע העברה ולתומכיו להשתתף במפגש עם מבצע העברה, עם תומכיו ועם חברי קהילה נוספים. נפגע העברה יכול כך לחוות את החוויות האלה:

- לספר את סיפורו בלי הפרעה, לבטא את רגשותיו ולהביא לידיעת מבצע העברה, תומכיו וחברי הקהילה איך חווה את המעשה הפלילי ומהן השלכותיו של מעשה זה על חייו.
 - לבחון את תגובותיהם של מבצע העברה ותומכיו וכן של חברי הקהילה לסיפורו, ואת התמודדותם עם ההשפעות של המעשה הפלילי על חייו.
 - לבקש ולקבל תשובות, ככל שיש ביכולתו של מבצע העברה להשיב, לשאלות המטרידות אותו בנוגע לנסיבות ביצוע המעשה הפלילי.
 - לקבל הכרה מצדו של מבצע העברה, תומכיו ואנשי הקהילה באי-הצדק שנגרם לו. הכרה זו יכולה להתבטא בהבעת חרטה ובהתנצלות של מבצע העברה על מעשיו ובפעולות שמבצע העברה מתחייב לעשות כדי לתקן את אי-הצדק שנגרם לנפגע.
 - לפתח תובנה בנוגע למצבו האישי של מבצע העברה ובנוגע לסיבות שהביאו אותו לבצע את המעשה הפלילי.
 - לבחון מחדש את עמדותיו ורגשותיו כלפי מבצע העברה ולהפחית את חרדתו ממנו.
 - לקבוע איך יתוקנו הפגיעות ואי-הצדק שנגרמו לו.
 - לשקם את כבודו העצמי שנפגע.
- החוויות האלה, יש בהן לאפשר לנפגע העברה לחוות תחושה של עשיית צדק. הן חיוניות ליכולתו לחוות תחושה של "סגירת עניין" (closure), המביאה לסיום את חוויות הקרבנות שלו ולשוב אל שגרת חייו.

מבצע העברה : אחריות, פגיעות וצרכים

הצדק המאחה מבחין הבחנה מובהקת במעמדם המוסרי השונה של נפגע העברה ומבצעה. על-פי הצדק המאחה, המבצע את המעשה הפלילי אחראי על המעשה שעשה, שתוצאותיו הן פגיעה באחרים. תהליכי צדק מאחה מאפשרים למבצע העברה לקבל אחריות על מעשיו הלכה למעשה. המונח "קבלת אחריות" בהקשר זה טעון הסבר מכיוון שהצדק המאחה מייחס לו משמעות ייחודית.

תפיסת הצדק המאחה יוצרת הבחנה בין הנכונות מצדו של מבצע העברה לקבל אחריות על מעשיו ובין קבלת האחריות עליהם בפועל. הנכונות לקבל אחריות היא אחד התנאים המהותיים לקיומו של מפגש צדק מאחה.¹¹ ביטוי ראשוני לקיומה של נכונות זו הוא הסכמתו של מבצע העברה באשר לעובדות המהותיות של המעשה הפלילי.¹² קבלת אחריות, לעומת זאת, היא תוצאה אפשרית של השתתפותו במפגש צדק מאחה ולה שני פנים: האחד, הכרה קוגניטיבית ורגשית של מבצע העברה בפגיעות שגרם. משמעותה של ההכרה הזאת היא שהוא נעשה מודע להשפעות הקשות שיש למעשיו על חייהם של אלה שנפגעו מהם, בראש ובראשונה נפגע העברה ומרגיש בכאב ובמצוקה שגרמו מעשיו. הפן השני של קבלת אחריות הוא פן מעשי, המתמקד בעשיית פעולות על ידי מבצע העברה. הפעולות עשויות להיות משני סוגים:

- פעולות בעלות משמעות לנפגע העברה ולקהילה, כדי לאחות את הפגיעות שגרם המעשה הפלילי.
- פעולות שיקדמו שינוי בהתנהגותו של מבצע העברה, כדי למנוע או למזער פגיעות אפשריות מצדו בעתיד.

שני פניה של קבלת האחריות כרוכים זה בזה ומקבלים ביטוי במפגש הצדק המאחה. האינטראקציות המתרחשות במפגש עם נפגע העברה, התומכים וחברי הקהילה חושפות ומעמדות את מבצע העברה באופן ישיר ובלתי אמצעי עם הכאב והמצוקה שחוו הם עקב מעשיו. אינטראקציות אלה המתרחשות במרחב בטוח ובאקלים מכבד מקשות על מבצע העברה להוסיף ולחסום את תודעתו מן הפגיעות שגרם באמצעות מנגנוני נטרול שונים שהוא מפעיל כדי לגונן על עצמו מפני הבנת ההשלכות האנושיות והמוסריות של התנהגותו. מנגנוני הנטרול הבולטים הם:

- הכחשה או מזעור של אחריות (למשל, "כולם עושים זאת", "זו לא הייתה אשמתי", "הייתי שיכור", "רק עשיתי מה שאמרו לי לעשות").
- הכחשת קיומו של נפגע העברה (למשל, "לא פגענו באיש", "היא נהנתה מזה").
- הכחשה של הפגיעה או מזעור חומרתה (למשל, "הם יכולים לעמוד בכך", "הדבר שעשינו לא היה חמור כל כך", "הביטוח יכסה את ההפסדים").

- דה-פרסונליזציה של נפגע העברה או הוקעתו והפחתה מערכו (למשל, "הם בעצמם מנוולים", "זה הגיע להם", "איזה טיפש, מדוע השאיר חלון פתוח", "מדוע הוא ניסה להיות גיבור")
- רציונליזציה (למשל, השגתי כסף שמאפשר לי לסייע לאחרים").

הבקעתם של מנגנוני הנטרול מאפשרת למבצע העברה להגיע להכרה באי-המוסריות שבמעשיו. הוא ירגיש בושה,¹³ וכן תעורר בקרבו אמפתיה כלפי נפגע העברה. תחושות אלה עשויות להביא את מבצע העברה להביע חרטה כנה על מעשיו ולעתים לבקש סליחה. כמו כן יתעוררו בו הרצון והנכונות לתקן את הפגיעות שגרם לנפגע העברה, כדי לכפר על מעשיו. נוסף על כך, מבצע העברה, הנעשה מודע לכאב שמעשיו גרמו, עשוי לרצות להימנע מלפגוע באנשים אחרים בעתיד ולהיות נכון, במידת הצורך, לבצע שינוי אישי בחייו ולהסתייע באחרים לשם כך (Johnstone, 2002, pp. 96-100). חשוב להדגיש כי לא ניתן לכפות על מבצע העברה להגיע להכרה מלאה, רגשית וקוגניטיבית בפגיעות שגרם. כוחה של הכרה זו והשלכותיה טמונים בתובנות הכנות והספונטניות שהגיע אליהן מבצע העברה עקב האינטראקציות האנושיות בתהליך הצדק המאחה, ובביטוי הרגשי שבחר לתת לתובנות אלה. וכך ביטא זאת פרופ' ג'ון בריית'ווייט (John Braithwaite), מומחה לצדק מאחה:

"ישנם ערכים שאמורים להשתקף בתהליך צדק מאחה, כגון הקשבה רוחשת כבוד, אבל יש גם ערכים חשובים אחרים שאותם אין אנו מבקשים לממש ישירות, ועדיין אנו מקווים שהתהליכים יוכלו להיות מעוצבים כדי שערכים אלה ימומשו מימוש לא ישיר [...] חרטה מצד מבצע העברה היא בעלת אותה איכות. חרטה שנדרשה היא חרטה שנהרסה. יצירת מרחבים שיאפשרו למבצע עברה להבין את הצורך בחרטה היא מטרה מוסדית טובה. דרישה, אילוץ או אפילו ציפייה להבעת חרטה או התנצלות עשויים להיות מטרות רעות" (Braithwaite, 2002, p. 15).

שני פניה של קבלת אחריות יבואו לידי ביטוי במחויבויות שמבצע העברה מקבל עליו בהסכם איחוי הפגיעות, ובמימושו גם אם כרוך בכך מחיר או קושי. הסכם איחוי פגיעות המבטא את התוצאות המוחשיות של התהליך, כולל, במובנים רבים, מחויבויות של צד אחד. מבצע העברה מתחייב בו לעשות פעולות הקשורות לפגיעה שגרם ולהשלכותיה, מבלי שתהיה כל ציפייה מנפגע העברה לקבל עליו מחויבות כלשהי. הפעולות יכולות להיות התנצלות אמיתית וכנה, שיש בה איחוי סמלי, ופעולות שיפצו – במובן הרחב – את נפגע העברה, כגון פיצוי כספי, השבת טובין, עשיית שירות לנפגע העברה, עשיית שירות לקהילה על-פי בקשה של נפגע העברה וכדומה. פעולות אחרות יכולות להיות פעולות המקדמות שינוי אישי בחייו של מבצע העברה, כגון מציאת עבודה,

השתתפות בתכנית הכשרה, השתתפות בתכנית טיפול וכדומה. יש ופעולה המקדמת שינוי בחייו של מבצע העברה, כמו מציאת מקום עבודה, מקנה לו גם את היכולת לממש פעולת איחוי לנפגע, למשל התחייבות לפיצוי כספי, ויש גם שהסכם האיחוי יכול להתחייבויות של מבצע העברה שנועדו לקדם שינוי בחייו, בלי שנפגע העברה יבקש ממבצע העברה לעשות פעולות לתיקון הפגיעות שגרם לו. כזה היה המקרה שבו הועמד לדין מבצע עברה, באשמת ניסיון לשוד וקשר לביצוע פשע. מבצע העברה ושותפו לעברה החליטו לשדוד עובד של קיוסק ולחלק את השלל ביניהם. שניהם הגיעו לקיוסק, וחולצותיהם מכסות את פניהם. שותפו של מבצע העברה שלף אקדח שהצטייד בו בעוד מועד ודרש מנפגע העברה את כספו. האחרון התנגד ודחף אותו אל מחוץ לקיוסק. עוברי אורח שהתקרבו לקיוסק הבהילו את שני מבצעי העברה, והם נסו על נפשם. במהלכו של תהליך צדק מאחה¹⁴ שיתף נפגע העברה את מבצע העברה בחוויה שעבר ובהשפעותיה על חייו, וכמו כן הקשיב לסיפורו של מבצע העברה ולהסבריו. התהליך הסתיים בהסכם איחוי פגיעות ששיקף את תובנותיו של נפגע העברה ואת רצונותיו שהתגבשו בעקבות תובנות אלה. על-פי הסכם איחוי הפגיעות, התחייב מבצע העברה לעשות את הנדרש כדי לעמוד בדרישות קורס נהיגה קדם צבאי שאותו החל לקראת גיוסו, וכן התחייב לבצע כל משימה אחרת שתוטל עליו בידי שלטונות הצבא, במטרה לקדם את גיוסו לצה"ל. כמו כן הוא קיבל עליו לסייע לאמו בפעולות ניקיון ביתם ולייחד סכום מסוים ממשכורתו להוצאות ביתם. הוא גם התחייב להימנע מלהתרועע עם קבוצה מסוימת של חברים ולהגביל את שהותו מחוץ לבית. נוסף על כל אלה ביקש נפגע העברה שמבצע העברה יתחייב להתייצב אצלו מדי חודש בחודשו, כדי לדווח לו על התקדמות המטלות שקיבל עליו, על מצב משפחתו ועל תכניותיו לתעסוקה וללימודים בעתיד. נפגע העברה מצדו הבטיח לעשות בשביל מבצע העברה מעשים העשויים לקדם את גיוסו לצבא, כמו ניסוח מכתבים לרשויות הצבא ועוד. חשוב לציין כי יש מקרים שבהם מבצע העברה מקבל עליו לעשות פעולה שאינה בעלת זיקה ישירה לפגיעה, אך היא נותנת מענה לצורכיהם של מי שהושפעו ממנה. כך, למשל, במקרה של חטיפת הארנק שהוזכר לעיל, התקשתה נפגעת העברה להחליט איזה פיצוי לבקש על הפגיעות שנגרמו לה. בשיח בינה ובין מבצע העברה הוסכם ביניהם על פיצוי כספי, שאותו תנצל הנפגעת לרכישת מכונית כביסה וארון הדרושים לה. להסכמה זו אמנם לא היה קשר ישיר לפגיעה ותוצאותיה, אך התבטא בה רצונו של מבצע העברה לעשות מעשה שיקל על חייה של הנפגעת וייתן מענה לצורך אמיתי שלה.

קבלת האחריות מצדו של מבצע העברה, כפי שמתואר לעיל, מקדמת לא רק את איחוי פגיעותיו של נפגע העברה, אלא עושה לאיחוי הפגיעות שנגרמו למבצע העברה עצמו מחמת המעשה הפלילי שעשה. פגיעות אלה יכולות להיות פגיעות פיזיות שנפגע בהן במהלך ביצוע המעשה, ופגיעות רגשיות, כגון בושע בגין המעשה הפלילי שעשה ופגיעה בדימוי ובביטחון העצמי שלו. עוד אפשר שייפגעו מערכות היחסים בינו ובין קהילתו בשל בגידתו באמון שנתנו בו, דבר העלול להביא לאבדן מעמדו בקהילה ולאבדן תמיכתה בו. כמו כן נגרמות לו פגיעות

הנובעות מתגובות מערכת המשפט הפלילי שתייגה אותו בתור עבריין ובכך בודדה אותו מן הקהילה, על כל ההשלכות הנובעות מכך, כפי שיוסבר בחלק השלישי של המאמר (McCold, 2004, p. 163).

ניתן להמחיש פגיעות אלה באמצעות מקרה שבו הואשם מבצע עברה כי איים על נפגע העברה וגנב ממנו מכשיר טלפון נייד, משום שחשב שהלה מתכוון להגיש נגדו תלונה במשטרה בגין עברת תנועה שביצע. בתהליך צדק מאחה¹⁵ סיפר מבצע העברה שרכב על קטנוע עם אחותו הצעירה במקום האסור לרכיבה. עוד סיפר כי לאחר שנפגע העברה רשם את מספר הרישוי של הקטנוע בטלפון הנייד שלו, הוא פנה אליו וביקש ממנו למחוק את מספר הרישוי שרשם כי חשש שנפגע העברה ידווח עליו למשטרה ובכך ייפגע מקור פרנסתו (הוא התפרנס מביצוע שליחויות). מאחר שלא האמין לדבריו של נפגע העברה שהוא אכן מוחק את המספר, נטל מבצע העברה מידי את המכשיר ונסע מהמקום. הוא תיאר את המבוכה וחוסר הנוחות שהרגיש בנוכחות אחותו, על שנסחף בהתנהגותו ואיבד שליטה. נוסף על כך הוא הרגיש שבהתנהגותו פגע קשות באמונם של הוריו בו וביטא פגיעה ועלבון, מפני שבמשך השנתיים שעברו מאז המקרה אסרו עליו הוריו לקחת עמו את אחותו לאירועים חברתיים. פגיעות מסוג זה מעוררות במבצע העברה את הרצון להשתלב מחדש בקהילה ולחדש את אמונה בו וביכולתו להתנהג באחריות כלפי החברים בה. קבלת אחריות איכותית ופעילה של מבצע העברה כלפי נפגע העברה וכלפי אנשים נוספים וקהילות שונות, במהלך השתתפותו בתהליך צדק מאחה, חיונית למימוש רצון זה של מבצע העברה. מבצע העברה מגלה בעצמו מחדש כוחות ואיכויות חיוביים, חווה את עצמו כמי שיכול לתרום ולא רק להרוס ומרגיש בעל ערך ויכולת להיטיב עם אנשים אחרים. חוויה זו היא משמעותית לשינוי האישי שמבצע העברה עשוי לבקש לעבור, משום שהיא תורמת לשינוי הכרתי הדרגתי שחל בתפיסה העצמית שלו, ולגיבושה של זהותו העצמית בתור אדם נורמטיבי וחיובי. מבצע עברה אשר רואה עצמו שייך לקהילה ומכבד את זכויותיהם וחירויותיהם של חבריה, יאמץ דפוסי התנהגות נורמטיביים (Bazemore & O'Brien, 2002, p. 49).

קבלת האחריות של מבצע העברה על מעשיו, לצד השינוי שהוא עובר, תורמים לשינוי גם בהתייחסותם של חברי הקהילה אליו. הרגשות הקשים כלפיו מצד נפגע העברה וחברי הקהילה מתמתנים, ואף עשויים להתפתח בקרבם רגשות חיוביים וגילויי אכפתיות. אלה יתבטאו במתן תמיכה ובהצעות לסיוע בביצוע הפעולות שהתחייב לעשות מבצע העברה, שתכליתן תיקון הפגיעות שנגרמו לנפגע ושינוי התנהגותו שלו. פעולות אלה המכוונות לעתים להשתלבות בתכניות קהילתיות, יוצרות הזדמנות לבניית קשרים חברתיים בין מבצע העברה ובין חברים בקהילה. גינוי העברה בידי הקהילה במסגרת התהליך לא יסתיים אפוא בתיוגו של המבצע ובהוקעתו ממנה, משום שהקהילה לא תראה בו עוד איום ונטל אלא משאב שבכוחו לתרום לה. המסר המועבר כך למבצע הוא של קבלה ונכונות ליחסי גומלין. מערכת יחסי הגומלין החיובית הזאת תלך ותזין את עצמה. היא תאפשר את שילובו המתמשך של מבצע העברה בקהילה ותיצור קרקע פורייה להמשך התפתחותו המוסרית.

במילים אחרות, שילובו מחדש של מבצע העברה בקהילה מתאפשר משום שהוא מקבל אחריות פעילה על מעשיו. קבלת אחריות זו מאפשרת לאחרים ולו עצמו להתודע לפן חיובי באישיותו ולהיווכח שקיים בו גם צד טוב היכול להתחשב באחר ואף להיטיב עמו. לשילוב זה יש ביטויים מעשיים בהקשרים רחבים שונים. הביטוי הצר והאופרטיבי הוא הפסקת ביצוע מעשים פליליים בידי מבצע העברה, או לפחות הקטנת היקף התנהגותו הפלילית וחומרתה.

נוסף על הפגיעות במבצע העברה שהן תולדה של המעשה הפלילי, ברוב המקרים חושף המעשה הפלילי פגיעות ומצוקות שחווה מבצע העברה טרם התרחשותו של המעשה הפלילי ואשר היה בהן לקדם את ביצוע המעשה הפלילי על ידו. הכוונה היא לתנאים חברתיים, פסיכולוגיים, משפחתיים, כלכליים וכדומה שהיו קיימים טרם התרחשותו של המעשה הפלילי, למשל עוני ותנאי מחיה גרועים, תחושת קיפוח ואפליה, קושי בקליטה בעבודה ובמסגרות אחרות, הזנחה רגשית ועוד. תנאים אלה משקפים, בחלקם, אי-שוויוניות מבנית ומגדילים את ההסתברות לפגיעה (Pranis, 2001, pp. 287-288; Bazemore, 2001, pp. 321-324). כך, במקרה של חטיפת הארנק שהוזכר לעיל, סיפר מבצע העברה כי ביצע את המעשה על רקע תנאים משפחתיים קשים שביגנים התמכר לסמים. לדבריו, הוא ביצע את המעשה הפלילי משום שהיה מיואש ונוקק לכסף לקניית סם.¹⁶ במקרה אחר הואשם מבצע העברה בעברות של היזק בזדון ואיומים. על-פי כתב האישום שהוגש נגדו, איים מבצע העברה על מנהלת גן ילדים ושבר עציץ שהיה בגן. בתהליך הצדק המאחה¹⁷ סיפר מבצע העברה שבבוקר האירוע הביא את בנו לגן הילדים ובידו אישור רפואי שבנו בריא. מאחר שלבן הייתה פריחה בכל הגוף, ביקשה מנהלת הגן אישור כי הפריחה שעל גופו אינה מידבקת, ולא הסתפקה באישור הרפואי שהציג לפניו. מבצע העברה סיפר שהוא מתפרנס בקושי, וכי הוא עובד ביום מספר רב של שעות ועושה מאמצים רבים לשמור על מקום עבודתו. הוא הרגיש שמנהלת הגן אינה מכבדת את דבריו ואת זמנו, ולכן יצא מכליו והרס עציץ שעמד במקום. עוד סיפר מבצע העברה כי במצבי מצוקה רגשיים, כאשר הוא מרגיש כי אין מתייחסים אליו, הוא מאבד שליטה על מעשיו. מבצע העברה אמר שהוא מרגיש בוש גדולה בגין האירוע, בעיקר מכיוון שהאירוע התרחש בנוכחות ילדי הגן.

בתהליכים של צדק מאחה יש התייחסות לפגיעות שחווה מבצע העברה בחייו טרם התרחשותו של המעשה הפלילי ולצרכיו של מבצע העברה אשר לא מולאו – ואחת היא אם הם אובייקטיביים או סובייקטיביים (Bazemore & Bell, 2004, p.125). פגיעות וצרכים אלה חשובים להבנת הסיבות להתנהגותו של מבצע העברה ומשפיעים על תהליך גיבוש ההסכמה בנוגע לפעולות שמבצע העברה מקבל עליו לעשות בהסכם איחוי פגיעות, אולם הצדק המאחה אינו מתמקד בהם (Walgrave, 2008, pp. 25-26). תפיסת הצדק המאחה מתמקדת בראש ובראשונה בנפגע העברה ובעשיית צדק עמו ואיננה מכפיפה את עשיית הצדק לצורכי שיקומו של מבצע העברה. נפגעי העברה אינם משמשים אמצעי לשילובו מחדש של מבצע העברה בקהילה (Achilles, 2004, p. 72), ולא

מוטלת עליהם האחריות לתרום לשיקומו (Walgrave, 2008, pp. 63-65). עם זאת, לקבלת אחריות פעילה מצדו של מבצע העברה ישנן השלכות חיוביות ובעלות משמעות עליו עצמו, כמתואר לעיל. מבצע העברה המקבל אחריות על מעשיו, מקדם את שילובו מחדש בקהילה ובונה את יכולתו להתמודד עם הפגיעות שחוה בחייו ואשר קידמו את ביצוע המעשה הפלילי ולעשות שינוי אישי בחייו.

וכך, דווקא תהליכים של צדק מאחה הממוקדים בנפגע העברה ובאיחוי פגיעותיו, מאפשרים למבצע העברה לעבור מסע פנימי אישי של צמיחה והתפתחות.¹⁸

הקהילה : אחריות, פגיעות וצרכים

תפיסת הצדק המאחה מייחדת מקום חשוב לקהילה. אחד האתגרים הגדולים הניצבים לפני תפיסה זו, בשאיפתה להגיע לבשלות, הוא לקבוע ולצקת תכנים למונח קהילה ולהגדיר הגדרה קוהרנטית את תפקידה (Bazemore, 2001, p. 71; Walgrave, 2002, pp. 311-314). יש הטוענים שככלל יש קושי להגדיר קהילה באמצעות מאפיינים קבועים שמייחדים קולקטיב מסוים מכיוון שקהילה קיימת בתודעת אנשיה, בקשרים הנוצרים ביניהם ובמשמעות שהם מעניקים לקשרים אלה. קהילה היא אפוא ישות פסיכולוגית שהשייך לה או ההזדהות החברתית עמה הוא אישי וסובייקטיבי. קושי זה מתבטא במשנה תוקף בתפיסת הצדק המאחה בשל ריבוי התפקידים המיוחסים לקהילה, המקשים על מציאת הגדרה משותפת אחת המייחדת אותה.

לצורך מאמר זה תוגדר קהילה כקבוצה של אנשים שמקיימת בתוכה מערכת של יחסי גומלין ומערכת תרבותית משותפת, הבאה לידי ביטוי בערכים, בנורמות, ביעוד, במטרות, באמונות, באינטרסים או בכל מכה משותף אחר. משפחה גרעינית ומשפחה מורחבת, קבוצת חברים, שכנים, עמיתים במקום עבודה, חברים במועדוני ספורט וכדומה – כל אלה הם דוגמאות לקהילה אפשרית. קהילה יכולה להיווצר על בסיס גאוגרפי, או להיות נטולת מרחב גאוגרפי. כמו כן היא יכולה להיווצר סביב אירוע מסוים, למשל מעשה פלילי, ובתגובה לו. ראוי לציין שעצם מתן מקום לקהילה בהקשר הפלילי, ולא רק למדינה, הוא חידוש של ממש, שחידשה תפיסת הצדק המאחה.

על-פי תפיסת הצדק המאחה, קהילה אחראית מעצם טיבה לטפח יחסי שלום בקרב חבריה ולשמור על רווחתם ועל איכות חייהם. במילים אחרות, הקהילה אחראית לטפח סביבה שתאפשר לחבריה לספק את צורכיהם ולמקסם את האפשרויות העומדות לפניהם לממש את זכויותיהם ואת חירויותיהם, מתוך כבוד לצרכים, לזכויות ולחירויות של האחר ומבלי לפגוע בו (Pranis, 2001, p. 289; Walgrave, 2008, pp. 80-82).

מחויבות והבנה הדדית בין חברי הקהילה הן הנול שבו המרקם הקהילתי נארג, וחברות בקהילה בריאה מתאפיינת על כן במערכות יחסים המיוסדות על ערכים, שהבולטים שבהם הם כבוד, סולידריות ומתן דין

וחשבון (accountability) זה לזה.¹⁹ כאשר מעשה פלילי מתרחש, הקהילה מחויבת אפוא לפעול למען השבת שגרת החיים שהופרה ואיכות החיים שנפגעה בעטיו, כלומר, עליה לפעול בדרך המקדמת את איחויין של הפגיעות שגרם המעשה הפלילי.

מחויבות נוספת של הקהילה מתבססת על ההבנה שפשיעה אינה מתרחשת בחלל הריק. קיימים מאפיינים קהילתיים המגדילים את ההסתברות להתרחשותה של פשיעה, כגון היעדר תחושת שייכות של ממש לקהילה, היעדר כבוד למערכת הערכים של הקהילה ואי-שוויוניות מבנית בה (Pranis, 2001, p. 293). ככלל, הקהילה נתפסת בתור מסגרת שהמעשה הפלילי התרחש בה, ולכן נוסף על מחויבותו של מבצע העברה לקבל אחריות על תוצאות מעשיו, מחויבת הקהילה אף היא לטפל במאפיינים המקדמים פשיעה בתוכה.

קהילה האחראית להטבת איכות החיים בה, כמתואר לעיל, כוללת בתוכה את קהילות התמיכה (community of care) הפרטיות של מבצע העברה ושל נפגע העברה (Walgrave, 2002, p. 75). החברים בקהילות התמיכה הם בני משפחה ואנשים אחרים שעמם יש למבצע העברה ולנפגע העברה יחסים אישיים משמעותיים, למשל חברים, מורים, מדריכים ויועצים. אלה עשויים להשפיע, ברמת סבירות גבוהה, על רגשותיהם והתנהגותם של מבצע העברה ושל הנפגע ממנה, וביכולתם לספק את התמיכה האישית, הרגשית והחומרית, שנפגע העברה ומבצעה זקוקים לה כדי להתמודד עם הפגיעות שגרם המעשה הפלילי ועם המחויבויות שיצר, ולעשות שינויים בחייהם (McCold, 2004, pp. 156-157).

נוסף עליהם יכול להיות חבר בקהילה האחראית כל אדם שבכוחו לעשות לאיחוי הפגיעות, כגון שכנים, נציגי ארגונים הפועלים בקהילה הגאוגרפית שנפגע העברה ומבצעה משתייכים אליה (למשל ארגונים למען גמילה מסמים או מאלכוהול), מנהיגי קהילות ועוד.

בתהליכי צדק מאחה מצופה מחברי הקהילה האחראית לגנות את המעשה הפלילי ולשתף את נפגע העברה ומבצעה בתפיסותיהם ובדאגותיהם. חברי הקהילה האחראית אמורים, לספק מידע על האפשרויות לאיחוי פגיעות, לסייע בעיצוב הסכם איחוי הפגיעות המתאים ביותר לצורכיהם של המשתתפים בתהליך, להגיש סיוע שיאפשר את מימוש הסכם האיחוי ולסייע בפיקוח על מימושו. מטרת הסיוע למבצע העברה היא לאפשר לו לעמוד במחויבות שקיבל עליו, ובכך לקדם את שילובו בקהילה ולמנוע את הוקעתו ממנה. סיוע אפשרי הוא בהנגשתן של תכניות קהילתיות שונות למבצע העברה, כגון, תיעול כעסים, שיפור תקשורת בין-אישית, שיפור ההערכה העצמית, הכשרה מקצועית ועוד. לצד הסיוע למבצע העברה, על הקהילה לתמוך בנפגע העברה ולהקל על חזרתו לשגרה. הסיוע לנפגע העברה יכול להינתן באמצעות שירותים, כגון הסעה לבית חולים, עזרה בקשר עם המשטרה, מתן ייעוץ משפטי בחינם ומתן תמיכה כספית. השירותים עשויים להתבטא גם בנוכחות ובזמינות של אדם תומך ומקשיב המלווה את נפגע העברה. בעניין זה חשוב לזכור כי לעתים דווקא הקהילות שנפגע

העברה משתייך אליהן, נוטות להיכשל בהבנת ההשלכות של הפגיעה שחווה, ותגובותיהן עלולות לגרום לו פגיעה נוספת במקום לסייע לו.

הניסיון מלמד כי בתהליכים של צדק מאחה המתאפיינים בהשתתפות מספר רב של חברי הקהילה, מתגלה מאגר בלתי נדלה של דאגה, אכפתיות, חמלה, רצון לעזור לאחרים ונכונות להשקיע משאבים וזמן. השתתפותם של חברי הקהילה בתהליך יוצרת ביניהם עניין משותף. השיח על מעשה פלילי ספציפי הנראה לחברי הקהילה בעל השפעה על חייהם, מוליד את התייחסותם לבעיות רחבות יותר הקשורות למעשה הפלילי ומניע אותם לנסות למצוא להן פתרונות. השתתפות זו מניבה גילויים של כוחות יצירתיים וחיוניים – שבנסיבות אחרות לא היו באים לידי ביטוי. תהליכי הצדק המאחה מאפשרים כך ליצור מודעות לזיקה הקיימת בין פגיעה ובין תנאים חברתיים, כלכליים, תרבותיים ומאפיינים קהילתיים אחרים המקדמים פגיעה. מודעות זו מסייעת בעיצוב אסטרטגיות של טיפול בבעיות, במטרה למנוע פגיעה בעתיד (Pranis, 2001, p. 294).

לדוגמה, בתהליך של צדק מאחה אשר עסק בשנים-עשר נערים שהיו מעורבים באירוע של היזק לרכוש,²⁰ התוודעו חברי הקהילה לצורך של הנוער במקומות בילוי. עקב כך, פיתחה הקהילה פעילויות מובנות לנוער. תהליך אחר²¹ עורר בקרב חברי הקהילה מודעות למאבקם של המהגרים שחיו בה. אחד מתוצאות התהליך היה מאמץ של ארגון השכונות לסייע לקהילת המהגרים. בתהליך נוסף אשר עסק באירוע של אלימות,²² סיפרו חמש נשים על חוויותיהן האישיות מאלימות שחוו בעבר (אלימות שלא הייתה קשורה לאירוע הספציפי). התהליך עורר את השאלה העקרונית מדוע חוו נשים רבות כל כך אלימות בקהילתן, ואף אפשר לבחון לעומק את הגורמים לכך, בהקשר רחב יותר מן האירוע שעמד על הפרק (Pranis, 2001, p. 295).

המקרה שיובא להלן, שהתנהל בו תהליך של צדק מאחה, ממחיש את ממדי אחריותה של הקהילה.²³ נגד מבצע עברה, ועמו שותפים נוספים, הוגש כתב אישום על עברות של תקיפה בנסיבות מחמירות וחבלה במזיד. מבצע העברה הורשע בעברות שיוחסו לו על-פי העובדות האלה: מבצע העברה, עם שותפים נוספים, הבחינו במונית שנסעה בשכונתם. הם החלו לשוחח עם הנהג, ומשנוכחו שמדובר בנהג ממוצא ערבי, אמר לו אחד מהם כי אינו מעוניין בדוברי ערבית בשכונה. זמן קצר אחר כך הושלך זיקוק למונית, ובעוד הנהג מנסה לכבות את האש, תקפו אותו מבצע העברה והאחרים, הכו אותו, יידו אבנים לעבר המונית, שברו את שמשותיה וניקבו את צמיגיה במכשיר חד. כאשר הרגיש הנהג כי נשקפת סכנה לחייו, יצא מן המונית והחל להימלט רגלית, אולם התוקפים לא הרפו ממנו והוסיפו לרגום אותו באבנים, ואחת מהן פגעה בראשו. רק לאחר שעה ארוכה ובעזרת עובר אורח שהצליח להיכנס למונית ולהסיעה, נמלט נפגע העברה מן המקום. להשלמת התמונה נוסף שעד ראייה לתקיפה שהחליט לתעד אותה בצילום, הותקף אף הוא באבנים ואיבד את הכרתו. לתהליך של צדק מאחה, שהתנהל לאחר ההרשעה, הזמין מבצע העברה רב אחד בתור תומך, ורב נוסף הוזמן בתור חבר בקהילה שמבצע העברה השתייך אליה. כמו כן הוזמן לתהליך תומך של נפגע העברה, נהג מונית ערבי אף הוא. במהלך

מפגש הצדק המאחה גינו התומכים וחבר הקהילה גינוי חד-משמעי את המעשה. השיח עם נפגע העברה ועם תומכו הבהיר לרבנים שבקהילתם קיימת אלימות של נוער שוליים כלפי נהגי מוניות ערבים. עקב כך התחייבו הרבנים לפעול כדי למנוע הישנות מקרים מסוג זה בעתיד, באמצעות פרסום כתבות בעיתונות המקומית המקובלת על אותה הקהילה. הוסכם כי בכתבות אלה יגונו המעשים שנעשו, ונוסף על כך תהיה בהן פנייה לציבור ולאנשי ציבור לפעול למניעת התפרעויות בעתיד נגד נהגי מוניות ערבים, בעיקר בימי חג המועדים לפורענות. יתר על כן, מכיוון שמבצע העברה התחייב לשלם לנפגע העברה סכום כסף ניכר לתיקון פגיעותיו, ובאותה העת לא היה סכום זה בהישג ידו, הסכימו חברי הקהילה לשאת בתשלום במקומו, ומבצע העברה התחייב להחזיר לקהילה את הכסף במועד מאוחר יותר.

על-פי תפיסת הצדק המאחה הקהילה אינה רק נושאת באחריות לחבריה, אלא נתפסת כמי שנפגעה מן המעשה הפלילי. תפיסת הצדק המאחה מבקשת להדגיש כי המעשה הפלילי אינו פוגע רק בנפגע העברה שהמעשה בוצע נגדו, אלא גורם בעקיפין לפגיעות באנשים נוספים ובקהילות שונות. אלה יכוננו במאמר זה "נפגעי עברה משניים". הכרה בהם ובזכותם להשמיע את קולם מאפשרת לחשוף את הפגיעות במרקם החברתי ולהמחיש את מלוא ההשלכות של המעשה הפלילי. נפגעי המשנה יכולים להיות החברים בקהילות התמיכה של מבצע העברה ושל הנפגע ממנה, וקהילות מושפעות נוספות שאינן נמנות עם קהילות התמיכה. נפגעי המשנה עלולים לסבול פגיעות רגשיות, חברתיות וכלכליות. לדוגמה, משפחתו וחבריו של מבצע העברה עלולים להרגיש בושה וכעס בשל מעשיו, והאמון שנתנו בו ייפגע פגיעה ניכרת. נוסף על כך, הם עלולים לאבד את מעמדם החברתי בעיני הקרובים להם ולהרגיש ניכור ובדידות בעקבות מעשיו של מבצע העברה. משפחתו של נפגע העברה עלולה לאגור כעס רב כלפי מבצע העברה וכמו כן היא עלולה להרגיש שנכשלה בתפקידה להגן עליו ולהאשים את עצמה בכך (McCold, 2004, p. 165). שכניו של נפגע העברה עלולים להרגיש פחד וחוסר ביטחון, ספקי סחורה עלולים שלא לקבל את כספם משום שהעסק של נפגע העברה נפגע ועוד. אפשר להמחיש את דרגות הפגיעות של נפגעי העברה באמצעות מעגלים מתרחבים בעלי מרכז משותף. במעגל הפנימי יימצא נפגע העברה הישיר, ובמעגלים החיצוניים יהיו נפגעי העברה המשניים, על-פי עצמת הפגיעה בהם.

על-פי תפיסת הצדק המאחה, ישנם צרכים שונים הנוצרים בעקבות המעשה הפלילי. צרכים אלה נוצרים הן אצל היחיד והן בקרב הקהילה, ולהלן העיקריים שבהם:

- צורך לעשות צדק המכיר גם בפגיעה במרקם החברתי. עשיית צדק כזאת מחייבת גינוי חד משמעי של המעשה הפלילי, ומתן הזדמנות לא רק לנפגע העברה הישיר, אלא גם לחברי הקהילה לספר על הפגיעה שנגרמה להם ועל השלכותיה על חייהם. בדרך זו יהיה אפשר לאשרר את ערכיה של הקהילה, ואת המחויבות של כל חבר בה לכבד את הזכויות והחירויות של האחר.
- צורך להשיב את שגרת החיים לקהילה בדרך התורמת לחיזוק מערכות היחסים שנפגעו בין חברי הקהילה.

- צורך להבטיח שמעשים פליליים דומים לא יישנו, לא בידי מבצע העברה ולא בידי אחרים.
- צורך בהעצמה ובהחזרת השליטה של הקהילה על המתרחש בתוכה, באמצעות מתן הזדמנות לקהילה להשתתף השתתפות פעילה בתגובה למעשה הפלילי.

בתהליך של צדק מאחה מצופה מחברי הקהילה הנפגעת המשתתפים בתהליך, לבטא את השפעותיו של המעשה הפלילי על חייהם, להשמיע את דעתם והשקפותיהם בנושאים הנוגעים לאיכות החיים בקהילה, לפגיעה בזולת, לאחריות אישית ולתיקון פגיעות ולהשתתף השתתפות פעילה בגינוי המעשה הפלילי. הזיהוי של הקהילה הנפגעת נקבע על-פי הנסיבות המיוחדות של כל מעשה פלילי, ואין אפשרות לקבוע זאת מראש. במקרה שתואר לעיל, של הנהג הערבי שנחבל קשות, הוזמן לתהליך צדק מאחה תומך של נפגע העברה שהיה חבר בקהילה של הנהגים הערבים בתחנת המוניות. הוא תיאר במפגש הצדק המאחה את הפגיעות בנהגי מוניות ערבים הנעשות בידי נוער שוליים, שהם הקהילה שממנה בא מבצע העברה, דיבר על חומרת הפגיעה בנפגע העברה והשלכותיה על חייו וביקש שיעשו פעולות למנוע הישנות מקרים דומים.

המבט לחייהם של אחרים שמתאפשר באמצעות תהליכי הצדק המאחה, נותן בידי חברי הקהילות השונות לחוות את הממד האנושי של המעשה הפלילי, את השלכותיו ואת סיבותיו. הנרטיבים האישיים מאפשרים לחוות את האחר ולהעמיק את ההבנה ההדדית בין חברי הקהילה. כך מתפתחים קשרים בין-אישיים, מצטמצם הניכור והמרחק החברתי בין חברי הקהילה, וחל שינוי בעמדותיהם של חברי הקהילה כלפי מבצעי העברה ונפגעייה (Pranis, 2001, pp. 296-299). "פנים אל פנים האדם מנסה למצוא את הצד הטוב יותר באופיו של האחר, כי כך אפשר לראות את נפשו" (Pranis, 2001, p. 298).

ההשתתפות הפעילה של חברי הקהילה בעניינים הנוגעים לעשיית צדק מעצימה את הקהילה ומאיצה את התפתחותה המוסרית. חברי הקהילה נחשפים למודל של יישוב סכסוך בדרכי שלום – מודל של תקשורת המבוסס על שיח המכבד את האחר, מכיר בצרכיו ונותן תוקף למחויבויות ההדדיות של חברי הקהילה אלה כלפי אלה. באמצעות מודל זה הקהילה לומדת על עצמה ועל המשמעות שיש לערכים שהיא מאמינה בהם. היא יוצקת בערכיה תוכן מול המקרה הספציפי ומיישמת לקחים במטרה להיטיב את חיי החברים בה ולמען רווחתם.

ההתמודדות עם המעשה הפלילי באמצעות תהליכי צדק מאחה מייצרת אפוא הזדמנות לבסס דמוקרטיה בקהילה (Bazemore & Schiff, 2001, p. 321). חברי הקהילה משתתפים השתתפות פעילה באשרורן של הנורמות המשותפות, בחיזוק המחויבות ההדדית לשמירתן ובעיצוב הפתרון הנדרש כאשר הן מופרות (Pranis, 2001, pp. 288-289). כל אלה מחזקים את הקהילה ועשויים לתרום להקטנת היקפי הפשיעה

בה.

אפשר לסכם את החלק הראשון של המאמר ולומר כי תהליכי צדק מאחה יש ערך אישי וחברתי רב. הם נותנים מענה, על-פי הנסיבות, לצרכיו של נפגע העברה, של אנשים נוספים ושל קהילות שהושפעו מן המעשה הפלילי, ומאפשרים להם לחוות תחושה ממשית ומשמעותית של עשיית צדק. במהלכם של תהליכי צדק מאחה מתרחש גינוי של המעשה הפלילי בידי המשתתפים בתהליך וניתנת למבצע העברה הזדמנות של ממש לקבל אחריות פעילה על מעשיו. בדרך זו נרקמים מחדש יחסי הגומלין בין נפגע העברה, מבצע העברה וחברי הקהילה. נפגע העברה חש שפגיעותיו אוהו וכבודו הושב, מבצע העברה מקדם את שילובו מחדש בקהילה, וזו מגדילה את הסיכוי לצמצום הפשיעה בה ולקידום לכידותה ומחויבויותיה לחברים בה. איחוי הפגיעות מתמקד אפוא באנשים, ביחסי הגומלין ביניהם ובהטבת איכות חייהם, באמצעות ביסוסם של יחסי הגומלין על מערכת של ערכים שיש בה כבוד, אחריות, שיתוף, פלורליזם, אמון, אכפתיות, קבלה, השתייכות, פתיחות, סבלנות, נדיבות, חמלה ותקווה.

חלק שני – הפרקטיקה של הצדק המאחה

עקרונות מנחים להפעלה של תהליכי צדק מאחה

צדק מאחה, כפי שתואר עד כה, אינו תכנית, פרויקט או התערבות צרת ממדים המתייחסת להתנהגות פלילית מסוימת, אלא תפיסת עולם (Sharpe, 2004, p. 19). היטיב לבטא זאת פרופ' הווארד זר, שאמר כי אין מדובר ב"מפת דרכים", דהיינו במתודולוגיה, אלא בעקרונות יסוד ובערכים המשמשים מצפן ומורים על כיוון (Zehr, 2002, p. 10). לפיכך על עקרונות היסוד והערכים האלה לעצב את תהליכי הצדק המאחה, להשתקף בהם ולהתממש ככל האפשר במסגרתם (Sharpe, 2004, p. 19; Stuart, 2001, p. 224). בדרך זו תיווצר הלימה בין מטרתו של הצדק המאחה – איחוי הפגיעות – ובין המאפיינים של האמצעי לכך – התהליך – אשר לדעת רבים הוא בעל ערך בפני עצמו, בלי קשר לתוצאותיו המוחשיות המשתקפות בהסכם איחוי הפגיעות. הלימה זו היא הכרחית כדי שהמשתתפים בתהליך יחוו חוויה של עשיית צדק המתמקדת בכבוד האדם וברוחותו. לאור הכתוב לעיל, זוהו כמה עקרונות בסיסיים המנחים את הפעלתם של תהליכי הצדק המאחה, באופן הנותן ביטוי לעקרונות היסוד ולערכים שבבסיסם. (Braithwaite, 2002, pp. 12-16). עקרונות מנחים אלה יוצרים עוגנים מקצועיים להבטחת פרקטיקה מיטבית של צדק מאחה ומדדים לבחינת איכותה. אלה הם הבולטים שבהם:

כוללניות-הוליסטיות: על-פי תפיסת הצדק המאחה, כדי לאחות את הפגיעות יש לראות את התמונה האנושית המלאה הנוגעת למעשה הפלילי, השלכותיו וסיבותיו. בבסיסה של התפיסה קיימת ראייה הוליסטית המכירה במורכבות החיים ובמגבלות הטבע האנושי. במילים אחרות, הראייה ההוליסטית מכירה בכך שהאדם,

הקהילה והחברה הם מערכות מורכבות ומבקשת לראות את הפרטים המרכיבים כל מערכת ואת קשרי הגומלין בין המערכות ובין הפרטים שבתוכן. על כן תפיסת הצדק המאחה גורסת שיהיה אפשר לקבל תמונה מלאה רק באמצעות הרכבת פסיפס שיווצר מתרומתם המשותפת של האנשים והקהילות שהושפעו השפעה ממשית מן המעשה הפלילי. הביטוי שיש לכך בתהליכי הצדק המאחה הוא בהזמנתם לתהליך, בהתייחסות לפגיעות, לצרכים ולנקודות ההשקפה שלהם ובמתן מקום למכלול הממדים האנושיים של כל אחד מהם, לזיקות שיש בין הממדים השונים האלה ולמגוון הקשרים שהאנשים והקהילות חולקים ביניהם.

עוד ביטוי לעקרון הכוללניות הוא ההגעה להסכמה על תוצאה מאוזנת הנותנת מענה למגוון הצרכים של המשתתפים בתהליך והעושה שימוש במשאבים הייחודיים והשונים שלהם. הסכמה המושגת בדרך זו היא תוצאה ראויה ומהווה בסיס למערכות יחסים בריאות.

העצמה: על-פי תפיסת הצדק המאחה, העצמתם של נפגע העברה, מבצע העברה וחברי הקהילה תורמת לתהליך הריפוי שלהם. העצמה מתבטאת בהשתתפות רצונית ופעילה בתהליך לכל אורכו – החל ממתן ההסכמה להשתתף בו וכלה בהסכמה על תוצאותיו. השתתפות רצונית משמעה כי ההחלטות שהמשתתפים נדרשים לקבל במהלך התהליך הן החלטות המתבססות על הבנתם של המשתתפים את אופי התהליך, השלכותיו, מגבלותיו והמתרחש בו, וכי הן מתקבלות מתוך מודעות לרגשותיהם, לצורכיהם, לזכויותיהם וליכולותיהם. המשתתפים בתהליך מספרים את סיפורם כראות עיניהם ויוצקים בו את המשמעויות שלהם. הם משתמשים הן בחוויה הפרטית והסובייקטיבית שלהם והן בחכמה הקולקטיבית כדי לקבוע איך להגיב כראוי למעשה הפלילי (McCold, 2004, p. 158). נפגע העברה מועצם משום שהוא מזהה את צרכיו ובוחר את אופן מתן המענה עליהם. מבצע העברה מועצם מעצם הפנייה אליו ומעצם ראיית יכולתו לקבל אחריות פעילה על מעשיו, להשתתף בקביעת תנאי קבלת האחריות ולמלא אחרי תנאים אלה (Braithwaite, 2002, pp. 10-12). הקהילה מועצמת כיוון שהיא נוטלת חלק פעיל בגיבוש תגובה למעשה הפלילי, בדרך המקדמת את הטבת איכות החיים בה. התהליך שייך לנפגע העברה, מבצע העברה וחברי הקהילה החולקים באחריות לאיכותו, לתוצאותיו ולמימושו.

שוויון ואיזון: תהליך של צדק מאחה הוא תהליך דמוקרטי ולא מעמדי המכבד כל אדם. על-פי הראייה ההוליסטית שבבסיס הצדק המאחה, לכל המשתתפים בתהליך יש הבחנות, הרגשות והתנסויות משלהם התורמות להבנה של המקרה, להבנה שלהם את עצמם ואת האחר וליצירת איזון בתהליך ובהחלטות המתקבלות בו. לכן לכל אחד – בלי קשר למעשיו, מינו, מוצאו, מעמדו החברתי, השקפת עולמו, תרבותו, אמונתו, סגנון חייו, וכדומה – יש קול, חשיבות ומשקל שווים בתהליך ובקבלת ההחלטות. אף-על-פי שזוויות הראיה שונות זו מזו, כולן זוכות להערכה, בגלל הייחודיות שבכל אחת מהן. המסר הוא שהפרספקטיבה של האחד אינה מוערכת יותר או פחות מזו של האחר.

תקשורת המבוססת על שיח משתף, רגשי וכן, המתרחש בסביבה בטוחה ומכבדת: חשיפה ופורקן

אישי של רגשות ומחשבות הנוגעות למעשה הפלילי, הם תנאי להצלחתם של תהליכי צדק מאחה. לכן חלק מובנה בתהליך זה הוא מתן מקום לכל אחד מן המשתתפים בו לספר את סיפורו ולהביע את רגשותיו – איך חווה הוא את המעשה הפלילי ומהן השפעותיו על חייו. תקשורת אישית וגלוית לב המאפשרת התייחסות להיבטים הרגשיים הטעונים של החוויה שחוו המשתתפים, היא רבת עצמה. היא מאפשרת לנפגע העברה להביא לידיעת מבצע העברה את ההשלכות שהיו למעשה הפלילי על חייו, לבטא את רגשותיו ואת כאביו ולבקש לקבל תשובות על שאלות המטרידות אותו. מבצע העברה, המקשיב לסיפורו של נפגע העברה, מקבל הזדמנות להסביר את מעשיו אך בעיקר להכיר הכרה בלתי אמצעית בפגיעה שגרם, ולהבין את השלכותיה. במסגרת השיח מתאפשרים למבצע העברה גילויי בושה, הבעה ספונטאנית של רגש חרטה וגילויי אמפתיה ואכפתיות לנפגע העברה. תגובות אלה מאפשרות לנפגע העברה לחוות הכרה בסבל ובאי-הצדק שנגרמו לו.

ביטויים רגשיים אלה מגבירים את הסיכוי להגיע להסכם איחוי פגיעות המבטא את תוצאותיו המוחשיות של התהליך. הדינמיקה הרגשית והחברתית הנוצרת משיתוף בין אנשים, שכל אחד מהם מקשיב לחוויותיו של האחר מן המעשה הפלילי ולצרכיו, וכן ההגעה להסכמה על הדרך שבה יש לתקן את הפגיעות, מייצרות אפוא כוח. הן גורמות למשתתפים להבין טוב יותר את המעשה הפלילי, סיבותיו והשלכותיו, להבין טוב יותר האחד את האחר ואת מידת הקשר ביניהם. קשרים אלה הנוצרים במרחב של פגיעות והזקקות, הם המאפשרים שינוי.

כיבוד פרטיותם של המשתתפים בתהליך ושמירה (ככל שהדבר אפשרי) על סודיות תוכן הדברים

הנאמרים בו: תהליכי צדק מאחה מבקשים לבנות יחסי אמון בין המשתתפים בתהליך, ובינם למנחה התהליך. ביסוס של יחסי אמון מצריך מתן אפשרות לנהל שיח גלוי המכבד את טבען הפרטי של הפגיעה ושל השלכותיה, מבלי לחשוש כי המידע שהמשתתפים חולקים, יגיע לידיעת מי שלא נטלו חלק בשיח.

לשם כך המשתתפים מתחייבים שלא לפרסם את הדברים שייחשפו להם במסגרת התהליך. התחייבות זו מבטיחה למעשה שהשתתפותם בתהליך תהיה רצונית, מכיוון שהם יכולים להיות בטוחים כי כל החלטה שלהם – בין שלא להשתתף בתהליך ובין לפרוש ממנו בכל שלב משלביו – לא תיזקף לחובתם בשום מקרה. ברור שגם המנחה אינו רשאי לפרסם או להשתמש שימוש כלשהו בדברים שנמסרו לו או הגיעו לידיעתו במסגרת התהליך, לכל מטרה זולת קיומו של התהליך עצמו. ההתחייבות ההדדית של המשתתפים בתהליך וההתחייבות של המנחה כלפיהם לשמור על פרטיותם, כפופה לחריגים המחייבים דיווח על-פי כל דין. נוסף על התחייבותם של המשתתפים בתהליך ומאותם טעמים, יש צורך לקבוע בחוק הסדרי חיסיון על הדברים שמועברים בתהליך צדק מאחה. הסדרי החיסיון אינם אמורים לחול על הסכם איחוי הפגיעות, שבו אמור להינתן גם ביטוי לחוויה

הייחודית שחלקו המשתתפים בתהליך.²⁴

העקרונות המנחים את הפעלתם של תהליכי צדק מאחה יוצרים מרחב המאפשר את הגמישות והדינאמיות (Bazemore & Schiff, 2001, p. 319; Stuart, 2001, p. 230) הנדרשות לעיצוב ולניהול של התהליך, תוך שמירה על גבולותיו כתהליך של צדק מאחה. הגמישות והדינאמיות נדרשות כדי להתאים את התהליך לאופיו ולמורכבותו הייחודית של כל מקרה ומקרה, הנגזרים מרצונם של המשתתפים בתהליך, מתודעתם בנוגע לפגיעותיהם ולצורכיהם, מזהותם התרבותית ומהנושאים שעל הפרק. בדרך זו נשמר מקור עצמתם של תהליכי הצדק המאחה.

אבות טיפוס של תהליכי צדק מאחה

במסגרת הפרקטיקה של הצדק המאחה התפתחו שלושה אבות טיפוס של תהליכים: "דיאלוג נפגע עברה מבצע עברה" (victim offender dialogue), "היוועדות מאחה" (restorative conferencing) ו"מעגל" (circle). שני הראשונים הם הנפוצים ביותר, ואילו המעגל מורכב יותר ליישום, נפוץ פחות והחל להתפתח בתור פרקטיקה פעילה בחברה המערבית בשלב מאוחר יותר. להלן תיאור שלבי התפתחותם של אבות הטיפוס של תהליכי הצדק המאחה.

דיאלוג נפגע עברה מבצע עברה: תהליך המאפשר תקשורת בין נפגע העברה ובין מבצעה. בתהליך מתאפשרת נוכחות תומכיהם של נפגע העברה ושל מבצעה, המשמשים מלווים, אולם ככלל אין הם משתתפים השתתפות פעילה בתהליך, או שהשתתפותם בו מוגבלת. הקהילה, איפוא, אינה מעורבת בתהליך ובקבלת ההחלטות הנוגעות להסכם איחוי הפגיעות, או שמעורבותה מוגבלת. על כן אין בתהליך זה די ביטוי לממד החברתי שיש לפשיעה, והוא נחשב לאב טיפוס המיישם את תפיסת הצדק המאחה יישום חלקי.

המקור להתפתחותו של תהליך דיאלוג נפגע עברה מבצע עברה הוא פרקטיקה שהתפתחה בשנות השבעים של המאה העשרים בקנדה ובארצות-הברית ביזמתה של הכנסייה המנוניטית (Mennonite Church). היזמה כונתה "תכנית פיוס נפגע עברה מבצע עברה" (victim offender reconciliation program) והייתה בעלת אוריינטציה דתית ששמה דגש על פיוס, כפרה, אחריות, סליחה ומחילה. לפרקטיקה זו הייתה השפעה רבה על תחילת התגבשותה של תפיסת הצדק המאחה. במהלך שנות השמונים של המאה העשרים עברו תכניות ה"פיוס" מסיבות שונות, וביניהן התנגדותם של ארגוני תמיכה בנפגעי עברה להצבת מטרה או ציפייה שנפגע העברה ימחל למי שפגע בו ויתפייס עמו, תהליך של "חילון", והפכו לתכניות גישור נפגע עברה מבצע עברה (victim offender mediation). בתכניות אלה הוסט הדגש מפיוס לכיוון איחוי הפגיעות שגרם המעשה הפלילי. תכניות אלה החלו להתפשט בארצות-הברית ובאירופה, ונוצרו סוגים שונים של תהליכי גישור נפגע עברה מבצע עברה. יש מן התהליכים שהתמקדו בהשגת הסכם פיצוי או תיקון הנזקים החומריים שגרם המעשה הפלילי, ויש מהם

שהתמקדו בהיבטים הרגשיים של הקונפליקט שיצר המעשה הפלילי והדגישו את ריפוי של נפגע העברה, אחריותו של מבצע העברה ותיקון מערכת היחסים ביניהם. השוני בין התהליכים בא לידי ביטוי גם בהיבטים נוספים, ביניהם אופן ניהול הדיאלוג בין נפגע העברה למבצע העברה וזהות המשתתפים בתהליך. ישנם תהליכים המאפשרים רק מפגש פנים אל פנים וישנם כאלה המאפשרים גם דיאלוג עקיף באמצעות מנחה התהליך. כמו כן יש תהליכים המגבילים את המשתתפים במפגש לנפגע העברה ולמבצעה בלבד, ויש תהליכים שמאפשרים גם לתומכיהם של נפגע העברה ומבצעה להיות נוכחים במפגש (Walgrave, 2008, pp. 33-35; McCold, 2008, pp. 26-2835).

במהלך שלבי התפתחותו של אב טיפוס זה ועם התגבשותה של תפיסת הצדק המאחה התחדדה ההבחנה בין הגישור כגישה לפתרון קונפליקטים וליישוב סכסוכים בהסכמה ובין הצדק המאחה כגישה לעשיית צדק המותאמת מלכתחילה להתמודד עם פשיעה ועם השלכותיה האישיות והחברתיות. זאת על-אף העובדה שגם הצדק המאחה מתייחס אל המעשה הפלילי בתור מעשה היוצר קונפליקט ונשען אף הוא על תהליכים המבוססים על שיח משתף. כדי למנוע התייחסות אל אב טיפוס זה כאל סוג נוסף של תהליכי גישור, המגמה בשנים האחרונות היא לכנותו – "דיאלוג נפגע עברה מבצע עברה", ויש העושים שימוש גם במונח "היוועדות נפגע עברה מבצע עברה" (Zehr, 2002, p. 8; Umbreit, 2008, pp. 52-54).

היוועדות מאחה: בתהליך ההיוועדות מעורבים באופן פעיל לא רק מבצע העברה ונפגע העברה, אלא גם קהילות התמיכה שלהם ולעתים גם חברי קהילה נוספים. תהליך זה מתבסס על מודל שפותח בניו זילנד בשנות השמונים של המאה העשרים כפרקטיקה לשיפור הטיפול של רשויות הרווחה באוכלוסיית הקטינים המאורים, לידי ניו זילנד. המודל התבסס על שיתוף הורי הקטין ומשפחתו המורחבת בתהליכי קבלת החלטות במקרים של צורך בהגנה ובפיקוח על שלומם של הקטינים. מודל זה, שאימץ מאפיינים מסורתיים של המאורים, כונה "קבוצת דיון משפחתית" (family group conference). המודל עוגן בניו זילנד בשנת 1989 בחוק (children, "young persons and their families act") המחייב להפעיל קבוצת דיון משפחתית גם במקרים של קטינים המעורבים בביצוע מעשים פליליים (פרקש, 2002, עמ' 127-131). במקרים אלה הפגישו בין מבצע עברה קטין, משפחתו ובין נפגע עברה – אם היה זה מעוניין בכך – ושוטר. המטרות העיקריות של מודל זה היו חיזוק משפחתו של הקטין מבצע העברה, קבלת אחריות של הקטין על מעשיו ושיקומו של הקטין. בעשיית פעולות התיקון כלפי נפגע העברה לא ראו מטרה העומדת בפני עצמה, אלא אמצעי לשיקומו של מבצע העברה. המודל שהתפתח בניו זילנד התפשט למקומות שונים בעולם והביא ליצירת מודלים שונים של קבוצת דיון משפחתית ושל היוועדות שבהם משתתפים קטינים מבצעי עברה. המודלים כונו בשמות שונים, והשוני ביניהם היה בהיבטים, כגון מעורבותו של נפגע העברה בתהליך, מעורבותם של תומכי נפגע העברה בתהליך, מעורבותם של

חברי קהילה אחרים, השתתפותם של אנשי מקצוע בתהליך, זהות המשתתפים שהסכמתם חיונית לגיבוש הסכם בסיומו של התהליך, זהות מנחה התהליך, הארגון שבמסגרתו מתנהל התהליך ועוד. יש מן המודלים שהתמקדו באופן מהותי במבצע העברה ובטיפול בבעיותיו, ויש מהם שהתמקדו בצרכיו של נפגע העברה (McCold 2008, pp. 91-93; Walgrave, 2008, pp. 34-36; Maxwell, Morris & Hayes 2008, pp. 30-34). מודלים אלה השפיעו על התפתחותה של תפיסת הצדק המאחה מכיוון שהדגישו את החשיבות שיש להשתתפותן של קהילות התמיכה בתהליך ואת ההשלכות החיוביות שיש למעורבותה של רשת חברתית בהתמודדות בונה עם השלכותיו של המעשה הפלילי (Walgrave, 2008, p. 35). לא כל המודלים שהוזכרו לעיל הם מודלים של צדק מאחה ועל כן נמתחה עליהם ביקורת מצד התומכים בצדק המאחה. הביקורת הושמעה בעיקר בשל מיקודם בשיקום מבצעי עברה קטיניים, תוך עשיית שימוש לצורך זה בנפגעי העברה. לכן מובנית בהם פגיעה אינהרנטית נוספת בנפגע העברה (Walgrave, 2002, p.196; Barton, 2003, pp. 29-30). מאמצע שנות התשעים של המאה העשרים הוחלו מודלים אלה, בשינויים המתחייבים ולאור הביקורות הללו, במקומות שונים בעולם גם על בגירים מבצעי עברה תוך יישום עקרונות היסוד והערכים של הצדק המאחה (Bowen, 2002).

המעגל: תהליך אשר במסגרתו מתכנסים נפגע העברה ומבצעה, קהילות התמיכה שלהם וכל אדם מן הקהילה שיש לו עניין בכך ורוצה לתרום לתהליך ולעצמו. כל אחד מחברי הקהילה נתפס כמי שהמעשה הפלילי נוגע לו, משפיע עליו, וכמי שבכוחו לעשות לאיחוי הפגיעות. המעגל החל להתפתח בתחילת שנות ה-90 של המאה העשרים, ושורשיו נעוצים במעגלים שהתקיימו בקרב תרבויות ילידים שונות ברחבי העולם, ובהם בקרב האינדיאנים בצפון ארצות-הברית ובקנדה (McCold, 2008, pp. 29-30; פרקש, 2002, עמ' 181-184).

קיימים מודלים שונים של מעגלים שניתן לחלקם לשני סוגים בולטים: מעגלי ריפוי (healing circles), שמטרתם להשיב את השלום לקהילה המושפעת ממעשים פליליים ייחודיים, כגון אלימות או גילוי עריות, או לסייע בתהליך ריפוי של אנשים בקהילה. סוג אחר של מעגלים הם מעגלי גזר דין (sentencing circles), שבהם המשתתפים במעגל שותפים בגיבוש ההחלטה בדבר גזר הדין הראוי למבצע העברה.

המעגל הוא מנוף לבניית קהילה ולחיזוק הקשרים בתוכה ובכוחו להביא לאיחוי פגיעות מוצלח הכולל התמודדות עם המאפיינים הקהילתיים המקדמים פגיעה (McCold, 2008, pp. 27-30; פרקש, 2002, עמ' 192-181).

הפרקטיקות ששימשו מקור להתפתחותם של אבות הטיפוס כמתואר לעיל תרמו להתפתחותה של תפיסת הצדק המאחה ולמיסודם של תהליכים שונים של צדק מאחה. יחד עם זאת, פרקטיקות אלה ממשיכות לפעול במקומות שונים ברחבי העולם.

לסיכום החלק השני של המאמר אפשר לומר שקיימת שונות בין אבות הטיפוס של תהליכי צדק מאחה, המתבטאת בעיקר בזהות המשתתפים בתהליך, מספרם ותפקידם. עם זאת, לכל אבות הטיפוס יש עקרונות דומים המנחים את הפעלתם והמאפשרים להם להישאר נאמנים לעקרונות היסוד ולערכים של תפיסת הצדק המאחה. אלה מכוונים את התנהגותו המקצועית של מנחה התהליכים, מעצבים את טיב היחסים בינו ובין המשתתפים בתהליכים, בין המשתתפים ובין עצמם, בין הקבוצות השונות בקהילה ובין גורמים בקהילה לגורמים הממשלתיים. מחויבות בלתי מתפשרת לעקרונות היסוד ולערכים של הצדק המאחה ולעקרונות המנחים את הפעלתם של תהליכי הצדק המאחה מביחה מימוש של פוטנציאל האיחוי והריפוי הקיים בתהליכים אלה כתהליכים בעלי ממד של שינוי וגילוי בשביל המשתתפים בהם.

חלק שלישי – השוואה בין ההליך הפלילי ובין תהליך הצדק המאחה

תפיסת הצדק המאחה מציעה להתמודד עם המעשה הפלילי, השלכותיו וסיבותיו בדרך השונה מזו של ההליך הפלילי. מטרתה היא לאחות את הפגיעות שגרם המעשה הפלילי, באמצעות תהליכי צדק מאחה. תהליכים אלה משיגים למעשה גם את מטרותיו של גזר הדין בהליך הפלילי, אולם הם עושים זאת בדרך הממוזעת את השלכותיו הבלתי רצויות של ההליך הפלילי על נפגע העברה, על מבצע העברה ועל הקהילות השונות המושפעות מן המעשה הפלילי. אפשר להבחין בכך ביתר בהירות באמצעות השוואה בין ההליך הפלילי ובין תהליך הצדק המאחה.

הצדדים בהליך הפלילי הם המדינה ומבצע העברה. נפגע העברה, לעומת זאת, אינו צד בהליך הפלילי, וזה אינו מתמקד בפגיעותיו או במתן מענה לצרכיו.²⁵ הקהילה, אף היא אינה צד בהליך הפלילי. בהליך זה התביעה הכללית מייצגת אינטרס ציבורי מופשט המיוחס לחברה בכללותה, ולא תמיד יש לאינטרס זה נגיעה ישירה לצרכים של נפגע העברה או של הקהילה הספציפית שנפגעה.

במסגרת ההליך הפלילי נקבעת אשמתו של מבצע העברה ונגזר דינו באמצעות הכרעה של בעל סמכות (השופט). ההכרעה באמצעות בעל סמכות מדגישה מעצם טבעה את הניגוד והסתירה שבין הצדדים המעורבים. זאת ועוד, ההכרעה נעשית לאחר שהצדדים עשו שימוש בהליכים המשפטיים העומדים לרשותם, וכל צד חתר כמיטב יכולתו לתוצאות הרצויות לו – זיכוי או הרשעה. בעלי הכוח וההשפעה בהליך הפלילי הם בדרך כלל אנשי מקצוע – שוטרים, עורכי דין, קציני מבחן ושופטים – המנהלים שיח מקצועי שלא תמיד מובן למבצע העברה ולנפגע ממנה. הם מחליטים על פתרונות לבעיות של האנשים והקהילות המושפעים מן המעשה הפלילי, אשר במקרים רבים שייכים לקבוצות החלשות בחברה, ונגישותם למשאבים כלכליים וחברתיים מוגבלת. טענה

החוזרת ומושמעת היא שכוחם של אנשי המקצוע בהליך הפלילי מְאִיץ את תחושת הכוח, ככל שהיא קיימת, של האנשים והקהילות המושפעים מן המעשה הפלילי ואף מעודד את תלותם באנשי המקצוע (Pranis, 2001, p. 299).

בשונה מן ההליך הפלילי, המשתתפים הראשיים בתהליך הצדק המאחה הם נפגע העברה, חברי הקהילה ומבצע העברה. בלעדיהם אי-אפשר לאחות את הפגיעות ולהבריא את מערכות היחסים שנפגעו והאיזון בהם הופר עקב המעשה הפלילי (Bazemore & Bell, 2004, p.127).

העצמתם היא עקרון הפעלה מנחה של תהליכי צדק מאחה, וזו מאפשרת להם לקבל ולחוש בעלות על התהליך ועל תוצאותיו ולחוות חוויה של עשיית צדק. ניוד הכוח מהמדינה ומוסדותיה המקצועיים לאנשים ולקהילות מעורר שאלה, שעדיין נמצאת בדיון בקרב תומכי הצדק מאחה, בנוגע להשתתפותם של אנשי מקצוע המייצגים את המדינה בתהליכי צדק מאחה. ככלל, אין דרישה שבתהליכי צדק מאחה ישתתפו אנשי מקצוע המייצגים את המדינה. עם זאת, אין הם מנועים מלהשתתף בתהליך, ובלבד שההתייחסות אליהם תהיה כאל משתתפי משנה. תפקידם של אנשי המקצוע בתהליך הוא להציג את נקודת מבטם ולהביא לידיעת המשתתפים הראשיים מידע העשוי לתרום לאיחוי פגיעות כוללני. כך הם מעודדים את העצמתם של המשתתפים הראשיים כדי שאלה יוכלו לקבל החלטות בדרך המתאימה להם (Barton 2003, p. 41). יכולתם של אנשי המקצוע לבצע את תפקידם בתהליכי צדק מאחה תלויה באופן שבו המשתתפים הראשיים רואים אותם, וברצונם בכך. השתתפותם של אנשי מקצוע בניגוד לרצונם של המשתתפים הראשיים – למרות היתרונות הגלומים בה – תקשה על יצירת מרחב המאפשר לחוש חופש בחירה, שוויון, כנות וכן אמון ואינטימיות, החיוניים לתהליך הריפוי. לכן, ככלל, ההחלטה על השתתפותם של אנשי מקצוע תלויה בהסכמתם של המשתתפים הראשיים, וכל עוד יש בהשתתפות זו כדי לקדם את התהליך מבלי לקבוע את תוצאותיו או לכוונו על-פי האג'נדה המקצועית שלהם. פרקטיקה מיטבית של צדק מאחה מקפידה שהשתתפותם של אנשי המקצוע לא תהיה דומיננטית מדי, ולא תפחית את רצונם ונכונותם של המשתתפים הראשיים לבטא את מחשבותיהם ורגשותיהם ולהציג תפיסות אחרות בנוגע למקרה ופתרונו. כאשר המשתתפים הראשיים אומרים דברים ומקבלים החלטות על-פי מה שהם חושבים שמצופה מהם ובמטרה להניח את דעתם של אנשי המקצוע, נפגע כוחו של התהליך ונפגעת יכולתו לממש את מטרותיו (Erbe, 2004, pp. 294-295).

תהליך של צדק מאחה הוא תהליך שיתופי המבוסס על שיח רגשי אשר, כאמור, אינו נשלט בידי בעל סמכות ואינו מכוון על-פי אג'נדה של איש מקצוע. כאשר מבצע העברה נחשף ישירות לכאבם של אחרים, קשה לו להוסיף ולחסום את תודעתו, באמצעות מנגנוני הנטרול השונים שגייס לעצמו, בפני העלויות האנושיות של מעשיו. הבקעתם של מנגנוני הנטרול הנובעת מן החוויה הפנימית והרצונית שחווה מבצע העברה משפיעה על

איכותה של קבלת האחריות בידיו ועל השינוי האישי שמבצע העברה עובר בתהליך, כפי שהוסבר בחלק הראשון של המאמר.

ההליך הפלילי האדוורסרי, לעומת זאת, אינו מעודד את מבצע העברה לקבל אחריות על מעשיו, ואינו מאלץ אותו להתמודד עם ההשלכות שיש למעשיו על נפגע העברה ועל הקהילות השונות. מעשים פליליים מתוארים בכתב האיטום בשפה פורמלית, המתמקדת בעובדות ובהשלכותיהן המשפטיות. המעשים מוצגים בתור פגיעה באינטרס של המדינה ולא בתור פגיעה באנשים. ברוב המקרים במסגרת ההליך הפלילי לא ניתנת הזדמנות למבצע העברה לשמוע מנפגע העברה, ללא מתווכים ובלשון מובנת על הפגיעה והכאב שחווה. תפקידו הפסיבי של מבצע העברה בהליך הפלילי מאפשר לו להישאר מנותק מהמציאות האנושית, העומדת מאחורי הפגיעה שגרם, וההליך הפלילי אף מגביר את נטייתו של מבצע העברה להשתמש במנגנוני הנטרול, המחזקים את הניכור בינו ובין נפגע העברה.

במקרה של חטיפת הארנק²⁶ סיפר מבצע העברה בבית המשפט²⁷ על המשמעות שהייתה להשתתפותו בתהליך צדק מאחור. וכך אמר:

"אני חושב עבורי זה היה הרבה יותר קשה מלשבת פה ולראות את האמת בפנים. להתמודד עם הגברת הנכבדה שעד היום יש לי ים של רגשי אשמה, המון ייסורי מצפון, ובית המשפט יכול לסלוח לי והמדינה וכל מי שמכיר אותי יכול לסלוח לי ולהגיד שאני עושה משהו חדש. אבל אני לא יכול לסלוח לעצמי [...] אני זוכר בפגישה עם הגברת לא יכולתי לשבת ולהסתכל לה בעיניים. אני בניתי לעצמי בראש כל מיני תכניות מה אני הולך להגיד ומה אעשה, ושום דבר לא יצא לפועל. אני קפאתי. הדבר היחיד שיצא לי מהלב ומהבטן קודם כל סליחה. אני לא חושב שיש סכום שיכול לפצות אותה. אני אמרתי לה שאם יש משהו שאני יכול לפצות אותך זה לשמור עליה 24 שעות. אני מודע במאה אחוזים ובצורה הכי קרובה שאני יכול להתחבר אליה, זה מה שעשיתי למתלוננת. אני, גם על עצמי זה לא מקובל, שאני אפילו אומר על עצמי שאין מה לעשות שהשתמשתי בסמים. אני חושב שאולי זה היה זעקה לעזרה. לא ידעתי מה אני רוצה מעצמי באותה תקופה. אני גם באיזה שהוא מקום מודה לאלוהים שהמקרה הזה קרה, אם לא היה קורה, החיים שלי היו או מוות או המשך סמים..."

מנגנוני נטרול קיימים גם אצל נפגע העברה ותומכיו (Barton, 2003, p. 51). מנגנונים אלה מאפשרים לנפגע העברה להתעלם מאנושיותו של מבצע העברה ולראות בו דמון, יצור רע מטבעו הנבדל ממנו במהותו. במסגרת השיח הרגשי הישיר נפגע העברה רואה את מבצע העברה, בחברת תומכיו, נתון במצב מורכב בו הוא נדרש להתמודד עם הנזק שגרמו מעשיו לנפגע העברה ולאנשים נוספים, ובהם תומכיו שלו עצמו. בדרך זו נפגע העברה נחשף להיבטים נוספים באישיותו של מבצע העברה, וחשיפה זו עשויה לתרום להפחתת פחדיו ואף ליצירת

אמפתיה מסוימת מצדו כלפי מבצע העברה. כל הרכיבים האלה חיוניים אפוא בתהליך הריפוי של נפגע העברה (Herman, 2004, pp. 75, 78).

פעולות אלה, בדרך כלל, אינן מתאפשרות בהליך הפלילי. ככלל, נפגע העברה מאבד שליטה על ההליך הפלילי ותוצאותיו ברגע שהגיש את תלונתו במשטרה. יתרה מכך, רבים מנפגעי העברה מרגישים שהמדינה מנכסת את החוויה שחוו ונותנת לה משמעויות שלא אחת זרות להם, ויש שנפגעי עברה אף חווים את ההליך הפלילי כפגיעה חוזרת בהם. לעומת זאת, אפשר להמחיש את החוויה המיטיבה שעשויים לחוות נפגעי עברה המשתתפים בתהליך הצדק המאחה באמצעות המקרה של חטיפת הארנק שתואר לעיל. במקרה זה הביעה נפגעת העברה בסוף מפגש הצדק המאחה את התרגשותה הרבה מעצם כך שמישהו שם לב אליה והתייחס למה שקרה לה. היא הוסיפה וסיפרה, בבדיחות הדעת, שלאחר ששיתפה את שכניה בתהליך שחוותה, הביעו גם הם רצון שיגנבו מהם.

התקשורת הרגשית והבלתי אמצעית המתקיימת בתהליך הצדק המאחה מסייעת בהתמודדות עם המעשה הפלילי, שהוא חוויה כואבת וטעונה. היא מאפשרת לתעל את הרגשות הקשים לכיוונים בונים ומקדמת הגעה להסכם איחוי פגיעות. הסכם זה הוא פועל יוצא של השיח הרצוני בין הצדדים, ולכן הוא בעל סיכוי גבוה יותר להיות מקוים מאשר סנקציות המוטלות בידי בעל סמכות. לעומת זאת, ההליך הפלילי רואה, ברוב המקרים, ברכיבים הרגשיים של הקונפליקט הבין-אישי המורכב שיצר המעשה הפלילי ואשר אינם חיוניים להכרעה – רכיבים לא רלוונטיים. בכך ההליך הפלילי מחמיץ, לעתים מזומנות, את האפשרות להיטיב את מערכות היחסים שנפגעו בעקבות ביצוע המעשה הפלילי, ולעתים הוא יגרום להחרפתו של הקונפליקט ואף לביצוע מעשה פלילי נוסף.

לעומת תפיסת הצדק המאחה, שבבסיסה ניצבת האחריות האישית והקהילתית, המשפט הפלילי מתמקד בהטלת אשמה אישית שתוצאותיה מגולמות בגזר דין אשר קובע את עונשו של מבצע העברה. מטרות הענישה הן גמול, גינוי והפחתת ביצוע מעשים פליליים באמצעות הרתעת הפרט והכלל. מטרות אלה מושגות באמצעות הפעלת כוח "מלמעלה למטה" (power over) בידי-מערכת המשפט הפלילי ובראשה השופט, באמצעות הטלת סנקציות שכוונתן לגרום למבצע העברה כאב וסבל. לצד מטרות אלה מבקש המשפט הפלילי, במידת הצורך, לשלול במישרין את יכולתו של מבצע העברה לבצע מעשים פליליים בעתיד, בעיקר באמצעות שימוש בסנקציה של מאסר, וגם לשקמו. כמו כן בית המשפט מחייב, במקרים מסוימים, את מבצע העברה לפצות את נפגע העברה ולבצע שירות לתועלת הציבור.²⁸

עקרון הגמול בהליך הפלילי גורס כי כנגד "הרעה" שעשה מבצע העברה, המדינה גומלת לו "ברעה" משלה השקולה לזו שעשה הוא. תומכים בעקרון הגמול סברו שגרימת כאב למבצעי העברה היא הכרחית כדי להחזיר לקדמותו את המצב המטפיזי של צדק, שהתערער עקב המעשה הפלילי. צדק, במובן זה, פירושו השגת

איזון בין "הרעות" (getting even) – הצדק הגמולי מניח שהמעשה הפלילי יצר חוב לחברה, שאפשר לכמת את שיעורו ולסלקו באמצעות תשלום בכאב וסבל מידתיים. על-פי הצדק הגמולי, האשם במעשה הפלילי הוא גם הנושא באחריות לו, והעונש המוטל עליו מעמת אותו עם אחריותו. הצדק הגמולי רואה בהתנהגות הפלילית תוצר של כישלון מוסרי אישי, בהתבסס על ההנחה שאנשים הם יצורים רצוניים ובידיהם הבחירה איך להתנהג. הצדק הגמולי מכוון אל העבר ונוטה להמעיט בערכן של שאלות הנוגעות לעתיד.

במציאות קיים פער בין נקודת המבט של הצדק הגמולי על מבצעי העברה ובין ראייתם הם את יכולתם לשלוט בחייהם ובהתנהגותם. מבצעי עברה רבים רואים את התנהגותם כמושפעת מכוחות כלכליים וחברתיים שכמעט לא ניתן להתנגד להם, וודאי שלא לשלוט בהם. לכן הם רואים בפסק הדין הקובע את אשמתם ואת העונש המוטל עליהם פסק דין בלתי הוגן. תפיסה כזאת אינה תורמת להפנמת השיפוט המוסרי שבבסיסו של פסק הדין. להפך, מבצעי עברה מאמצים לעצמם הצדקות המנקות אותם מאשמה בתור דרך להתגונן מפני השפיטה, שלתפיסתם אינה צודקת (Johnstone, 2002, pp. 88-90).

זאת ועוד, יש הטוענים שהצדק הגמולי, לא רק שאינו גורם לשינוי בהתנהגותו של מבצע העברה, אלא מצדיק את תפיסת העולם שהביאה אותו לפשוע מלכתחילה (Johnstone, 2002, pp. 90-91). הטענה היא כי מבצעי עברה רבים מבצעים מעשים פליליים, משום שהם רואים בהם עונש לאחרים על עוול אמיתי או מדומה שנגרם להם. התנהגות פלילית היא אפוא תגובה לתחושה של נפגעות אובייקטיבית או סובייקטיבית שמבצעי עבירה חווים, ומבחינתם היא ניסיון לעשות צדק או לתקן אי-צדק שנעשה להם. ענישתם בידי מערכת המשפט מאששת את עמדתם כי פוגעים ראויים לעונש ומעצימה את תחושת הנפגעות שלהם. מכאן שענישה גמולית עלולה למחזר את מעגלי הפגיעה והעונש במקום לקטוע אותם.

תפיסת הצדק הגמולי הרווחת משקפת את הלך הרוח הקיים בתודעה הציבורית, שלפיו פגיעות שנגרמו לנפגע העברה, כגון סבל, ניכור, בושה, בידוד ועוד, הן חוויות אנושיות בלתי צודקות, אולם פגיעות אלה מוצדקות כאשר הן מוטלות על מבצע העברה. כמו כן, בשל ההשלכות שיש להליך הפלילי ולענישה על נפגע העברה, מבצע העברה וחברי הקהילות השונות, הם במקרים רבים אינם חווים עשיית צדק בהליך הפלילי.

הסנקציה העונשית המכאיבה המוטלת בהליך הפלילי, מבטאת גם את המידה שבה החברה מגנה את המעשה הפלילי ומביעה את סלידתה ממנו. ההליך הפלילי משמש למעשה טקס גינוי המבייש את מבצע העברה ומסתיים פעמים רבות בתיוגו בתור עבריין. משמעו של תיוג זה הוא יצירת זהות מלאה בין אישיותו של מבצע העברה, על כל רכיבי זהותה, ובין הרוע שבמעשה הפלילי. זהותו העבריינית מתויגת אפוא בתור רכיב הזהות הדומיננטית הגובר על הרכיבים האחרים של זהותו (כמו בן, אח, חבר, ספורטאי). תיוג זה מבחין בין מבצע העברה ובין אחרים בסביבתו ומבודד אותו מהקהילה. עקב כך מבצעי עברה עלולים לחפש לעצמם שיוך קהילתי בתת-

תרבויות עברייניות, שבהן רואים במעמדם העברייני מעמד חיובי ולא שלילי. הם יוסיפו לבצע עוד מעשים פליליים, ולו רק כדי לשמור על מעמדם ועל זהותם החדשה.

בשל התוצאות החמורות הכרוכות בקביעת אשמה ובהטלת עונש, מבצעי עברה אינם חוסכים מאמץ להימנע מלהימצא אשמים מבחינה משפטית. כדי להימנע מאות הקין שיוטבע בהם, מבצעי עברה מתמקדים בעצמם ובנסיבות המפחיתות את אשמתם. הם מתחילים לראות בעצמם מי שאינם אחראים למעשה הפלילי שביצעו ומתכחשים לאחריותם המוסרית לפגיעה באדם אחר (Walgrave, 2008, pp. 49-50). תומכי הצדק המאחה טוענים כי מערכת שתהיה ממוקדת פחות במאמציה להטיל אשמה, תעודד את מי שפגע להודות בכך ולהכיר באחריותו ובמחויבותו לתיקון המצב (Johnstone, 2002, pp. 88-90).

הצדק המאחה, בדומה לצדק הגמולי, מבקש להשיב את האיזון שהופר בשל ביצוע המעשה הפלילי, ורואה אף הוא את מבצע העברה בעל חוב (Zehr 2002, p. 59). ההבדל ביניהם הוא בדרך שבה האיזון מושג. על-פי הצדק הגמולי, עשיית צדק פירושה הכפלת כמות הכאב והסבל שגרם המעשה הפלילי והשתתם באופן שווה גם על מי שגרם להם בעשיית מעשה זה (Walgrave, 2008, p. 62). לעומת זאת, על-פי הצדק המאחה עשיית צדק משמעה הפחתת הכאב והסבל שגרם המעשה הפלילי, עד כדי סילוקו. היטיב לבטא זאת פרופ' ג'ון **בריית'ווייט** באמירתו "מכיוון שהפשע מכאיב – על עשיית צדק לרפא" (Braithwaite, 2005, p. 296). מבצע העברה פורע אפוא את חובו באמצעות ביצוע פעולות לאיחוי הפגיעות שגרם המעשה הפלילי. בדרך זו האנשים והקהילות המושפעים מן המעשה הפלילי, ובהם נפגעי העברה, חווים את עשיית הצדק כחוויה בונה ולא הרסנית, חוויה שיש בה פוטנציאל לשינוי חיובי בחייהם (getting well).

כאמור לעיל, מטרת הצדק המאחה אינה להשית על מבצע העברה כאב וסבל כדי להענישו, אם כי ייתכן שתוצר לוואי של השתתפותו בתהליך יהיה כאב וסבל (Walgrave, 2008, pp. 47-48). הטענה כי תפיסת הצדק המאחה, להבדיל מן הצדק הגמולי, אינה מכוונת לגרום למבצע העברה כאב וסבל, שנויה במחלוקת בין תומכי הצדק המאחה (Dignan, 2002, pp. 168-171). השוללים טענה זו סוברים שתחושות של כאב וסבל הן בעלות סבירות גבוהה ואפילו בלתי נמנעות בשל השתתפותם של מבצעי עברה בתהליך, ובשל עימותם עם ההשלכות האנושיות של מעשיהם. לכן, כך טוענים השוללים, אי-אפשר לומר שעל-פי תפיסת הצדק המאחה אין כוונה לגרום למבצע העברה כאב וסבל (Johnstone, 2002, pp. 106-110). נראה כי מדויק יותר יהיה לומר שגרימת הכאב בתהליך של צדק מאחה כפופה למטרה של איחוי הפגיעות.

חשוב להדגיש שגם על-פי תפיסת הצדק המאחה המסר החברתי החד משמעי הוא כי מעשים פליליים אינם מקובלים והם ראויים לגינוי. על מבצע העברה להיחשף לגינוי זה, משום שבמעשיו גרם לפגיעה באחרים ובחיים חברתיים (Walgrave, 2008, p. 60; Johnstone, 2002, pp. 101-102). השיפוט המוסרי של המעשה

הפלילי וגינויו מובנים בתהליך הצדק המאחה, אולם הם מתבצעים בידי האנשים המשתתפים בתהליך: נפגע העברה ותומכיו, בני משפחה של מבצע העברה, אנשים אחרים החשובים לו וחברי קהילה המגלים אכפתיות למתרחש בקהילתם. בנסיבות כאלה יתקשה מבצע העברה לנתק את עצמו רגשית מן ההשלכות האנושיות של מעשיו על נפגע העברה, מהשפעת דבריו של נפגע העברה על האנשים שמבצע העברה בוטח בהם ומכבדם, ומהגינני שאנשים אלה מבטאים כלפי המעשה. האנשים אשר בינם ובין מבצע העברה קיימים קשרים של כבוד, תמיכה, אהבה ומחויבות הדדית, אמנם מביעים מורת רוח מהתנהגותו של מבצע העברה, אך בד בבד מכירים ביכולותיו ובהיבטים החיוביים שלו. הגינוי המתרחש בתהליך של צדק מאחה אמנם מבייש את מבצע העברה, אבל אינו מתייג אותו כעבריו, אלא מתווה לו דרך לשילובו מחדש בקהילה (Braithwaite, 1989, pp. 69-83).

גינני זה הנעשה בידי אנשים קרובים ומשמעותיים למבצע העברה ולא בידי בעל סמכות מרוחק ומנוכר, מגביר את הסיכוי שמבצע העברה יפנים את ההיבטים המוסריים של מעשיו, יבין את המשמעות החברתית של החוק שהפר וירצה לשנות את התנהגותו. הבעת חרטה מצד מבצע העברה בתהליך הצדק המאחה והגעה משותפת להסכם איחוי פגיעות, חותמים את שלב הגינוי ומאפשרים למבצע העברה לפתוח בחייו דף חדש (Johnstone, 2002, p. 92).

באמצעות הסנקציה העונשית ההליך הפלילי גם מבקש להרתיע את מבצע העברה מלבצע מעשים פליליים נוספים. ההליך הפלילי משתמש במקניזם של הפחדה, כדי להניע את מבצע העברה להתנהג כראוי. הביקורת העיקרית הנשמעת על הרתעה זו נוגעת ליעילותה החלקית בלבד במניעת ביצוע מעשים פליליים.²⁹ תפיסת הצדק המאחה, לעומת זאת, אינה משתמשת בהרתעה כדי להפחית את הסיכוי שמבצע העברה ישוב ויפשע. היא מצדדת בגישת רוחב המשתפת אנשים בקביעת התגובה למעשה הפלילי (Power with) (McCold & Wachtel, 2002, pp. 112-114). לפי גישה זו, קבלת אחריות של מבצע העברה, במסגרת תהליך המכבד אותו ואת יכולותיו, סוללת את השתלבותו המחודשת בקהילה. השתלבות זו מפחיתה את הסבירות שמבצע העברה ישוב ויבצע מעשים פליליים. תמיכה לכך אפשר למצוא בממצאים של מחקרים בנוגע למבצעי עברה שהשתתפו בתהליכי צדק מאחה. ממצאים אלה, כפי שיפורט להלן, מצביעים על שינוי בדפוסי ההתנהגות הפלילית של מבצעי עברה שהשתתפו בתהליכי צדק מאחה, ועל מעבר לדפוסי התנהגות נורמטיביים.

נוסף על הרתעתו של מבצע העברה בפועל, ההליך הפלילי מבקש להרתיע גם מבצעי עברות בכוח. הרתעת הרבים באמצעות החמרה בעונשו של מבצע העברה אינה מקובלת בתפיסת הצדק המאחה, ויש הסבורים כי היא נעדרת תוקף מוסרי – ויתרה מכך, יש מחקרים המעידים על חוסר יעילותה. עם זאת, הצדק המאחה אינו מתעלם מן החשיבות שיש בהפחתת פשיעה, ואולם ההנחה שבבסיסו היא כי הקהילה, כפי שתואר לעיל, בעצם השתתפותה בתהליך, פועלת לחיזוק הקשרים בתוכה, להיזוק תחושת השייכות, להגברת יכולתם של חברי

הקהילה לפתור קונפליקטים וליישב סכסוכים בדרכי שלום ולטיפול במאפיינים מקדמי הפשיעה שבתוכה – ובכל אלה יש כדי להביא לצמצום הפשיעה בה ולשיפור יכולות המניעה של חבריה. יתר על כן, התפיסה היא שקהילה מועצמת אינה ממתינה בחוסר מעשה לפתרונות של המדינה במאבקה בפשיעה, אלא משתפת עמה פעולה לצורך תכנון אסטרטגי ויצירת פתרונות שיסייעו להפחית את תופעות הפשיעה בתוכה.

שילוב תהליכים של צדק מאחה בהליך הפלילי

תפיסת הצדק המאחה מציעה אפוא תגובה הוליסטית, רב מוקדית למעשה הפלילי. התהליכים הנגזרים ממנה מציעים אפשרות לעשות צדק בדרך של איחוי הפגיעות האישיות והחברתיות שגרם המעשה הפלילי, ובאמצעות תהליכים אלה אפשר להשיג גם את המטרות הענישה. מכאן עולה השאלה אם ניתן לעצב את מערכת המשפט הפלילי כמערכת של צדק מאחה – כלומר מערכת המציעה בתור תגובה רווחת למעשה הפלילי את הצדק המאחה. מאמר זה לא יעסוק בשאלה זו, שעדיין נדונה בקרב תומכי הצדק המאחה. תחת זאת המאמר מבקש לתאר את המודל הרווח בעולם להטמעתו של השינוי התפיסתי שמציע הצדק המאחה במערכת המשפט הפלילי ובציבור, והוא שילובה של פרקטיקת צדק מאחה במסגרת ההליך הפלילי או כחלופה לו, למרות השונות הקיימת ביניהם. המודל הרווח מחייב, בראש ובראשונה, שיתוף פעולה בין תכניות צדק מאחה ובין רשויות המשפט. אלה מאפשרות את קיומם של תהליכי צדק מאחה באמצעות הפניית מקרים לתכנית צדק מאחה, על-פי קריטריונים שהן קבעו, והערכת תוצאותיהם של התהליכים והשלכותיהם על ההחלטות שיתקבלו במסגרת ההליך הפלילי.

במקומות שונים בעולם תכניות צדק מאחה זמינות לצדדים בשלבים השונים של ההליך הפלילי (פרקש, 2002, עמ' 47-50, 67). המשטרה והתביעה מפנות מקרים לתכניות עוד לפני הגשת כתב האישום, בדרך כלל בעברות קלות או בעברות מסוגים שונים שנעברו על-ידי מבצע העברה בפעם הראשונה. הפניה בשלב זה לתכניות צדק מאחה משמשת בדרך כלל חלופה להגשת כתב אישום. בית המשפט, ביזמתו או ביזמת הצדדים, מפנה מקרים לתכניות הצדק המאחה גם בעברות חמורות, בעיקר בשלב שלאחר ההרשעה אך קודם שניתן גזר הדין. בשלב הזה בית המשפט מעריך את ההשלכות שיש להסכמות שגיבשו הצדדים בתהליך של צדק מאחה, על גזר הדין ועל מועדו. כלומר, בית המשפט, בעת שהוא גוזר את הדין, שוקל את המידה שבה תהליך צדק מאחה ותוצריו נותנים מענה למטרות הענישה ולמטרות נוספות, והוא עשוי להמתין עם גזירת הדין עד לתום ביצוע המחויבויות שקיבל עליו מבצע העברה במסגרת הסכם איחוי הפגיעות. הפניות לתכניות צדק מאחה נעשות גם בשלב שלאחר גזר הדין, בעת שמבצע העברה מרצה את עונשו בכלא. הפניות אלה מתבצעות גם בעברות חמורות מאוד, לרבות בעברות שהתוצאה שלהן היא מוות.

ככלל אין מניעה עקרונית שתהליכי צדק מאחה יתקיימו בכל סוגי העברות, לרבות החמורות שבהן. הניסיון מלמד שדווקא השתתפות בתהליכי צדק מאחה בעברות חמורות נותנת מענה לצרכים החשובים של

האנשים שהושפעו מן המעשה הפלילי. השתתפות זו מסייעת להם להתמודד עם ההשלכות שיש למעשה הפלילי על חייהם, ומבחינתם, היא לעתים חלופה טובה יותר מן ההליך הפלילי. עם זאת, גבולותיו של הצדק המאחה בעברות של אלימות במשפחה ובעברות מין מסוימות עדיין שנויים במחלוקות בקרב תומכי הצדק המאחה. בכל מקרה, גם המצדדים בקיומם של תהליכי צדק מאחה בעברות של אלימות במשפחה ובעברות מין, סבורים שיש לשקול מקרים אלה בזהירות יתרה, בכל מקרה לגופו, אם ראוי לנהל תהליך של צדק מאחה. אופיין הייחודי של עברות אלה ושל עברות שתוצאתן מוות, ובייחוד חומרת פגיעתן, מצריכים ניהול תהליכים מורכבים של צדק מאחה ומחייבים מיוחדות של מנחי התהליך, הנדרשים לעבור לשם כך הכשרה מתקדמת.

יתר על כן, תהליכי צדק מאחה אמורים להיות זמינים (בכפוף לתנאים המהותיים לקיומם) לכל נפגעי העברה ולכל מבצעי העברה, בלי קשר לנסיבותיהם האישיות, ובכללן עברם הפלילי. עם זאת, הניסיון בעולם מלמד כי הקריטריונים שקבעו רשויות המשפט הפלילי להפניה של מקרים לתכניות צדק מאחה קשורים למבצע העברה (גילו, עברו הפלילי), לסוג המעשה הפלילי שביצע או חומרתו ולעיתוי ההפניה – וכך מוגבלת מראש האפשרות של נפגעי עברה, במקרים שאינם עומדים בקריטריונים אלה, להשתתף בתהליכים שנועדו להתמקד בהם ובמתן מענה לצורכיהם.

שילוב תהליכים של צדק מאחה במערכת המשפט הפלילי כמתואר לעיל, מאפשר להחדיר לתוכה את עקרונות היסוד ואת הערכים של הצדק המאחה לטובתם של נפגעי עברה, מבצעי עברה, הקהילות והחברה בכללה. עם זאת, השילוב הוא מעשה מרכבה עדין של סנכרון בין עקרונות ותפיסות ערכיות שונות של מערכת המשפט הפלילי מצד אחד ושל הצדק המאחה מצד אחר, והוא מעלה סוגיות מורכבות שעמן יש להתמודד. דיון בסוגיות אלה, שהן נושא למאמר בפני עצמו, ראוי שיתקיים בין אנשי מקצוע בתחום הצדק המאחה לרשויות המשפט הפלילי, כדי שיהיה אפשר להסדיר באופן מובנה ומקצועי את השילוב וליהנות מפרותיו מבלי להיזקק לפשרות הפוגעות במהותו של הצדק המאחה.

ממצאי הערכה

בעשרים השנים האחרונות נערכו מחקרים רבים על תכניות צדק מאחה הפועלות במדינות שונות. המחקרים נערכו בהיקפים משתנים³⁰, והתייחסו לתכניות צדק מאחה בעלות מאפיינים משתנים. התכניות שנבדקו הפעילו אבות טיפוס שונים של צדק מאחה (רוב התהליכים שנבדקו היו מסוג דיאלוג נפגע עברה מבצע עברה, חלקם היו מסוג היוועדות ומיעוטם מסוג מעגל) ומודלים שונים של כל אב טיפוס. בין התכניות שנבדקו היו תכניות ששימשו חלופה להליך הפלילי, והיו כאלה ששולבו במהלכו. התכניות שנבדקו נבדלו גם באיכות ההנחיה של התהליכים ובמידה שבה יישמו התהליכים את העקרונות והערכים של הצדק המאחה. ניתן אפוא לומר כי

למרות שהמחקר מלווה כבר שני עשורים את הצדק המאחה, הוא עדיין ראשוני ומתמקד בעיקר בשאלה אם תהליכי צדק מאחה פועלים ורק מעט בשאלה מדוע הם פועלים או כיצד (Walgrave, 2008, p. 104).

בהתחשב בסייגים האלה ניתן לומר כי הממצאים של מחקרי ההערכה³¹ מעודדים. הממצאים מלמדים על נכונות גבוהה יחסית להשתתף בתהליכי צדק מאחה (40 עד 60 אחוזים מן הנפגעים ושישים עד מאה אחוזים ממבצעי העברה), על שביעות רצונם של המשתתפים מן התהליך ומתוצאותיו ועל הרגשתם שהתהליך ותוצאותיו היו הוגנים. על-פי הממצאים, התהליכים נחו בידי המשתתפים בהם כתהליכים שנעשה בהם צדק.

הממצאים המתייחסים לנפגעי עברה מלמדים על שינוי במודעותם ובתחושותיהם. כך למשל דווח כי התהליכים הפחיתו תחושות של כעס, פגיעות ופחד של נפגעי עברה, בהשוואה לתחושותיהם טרם ההשתתפות בתהליך, ואף הפחיתו את הופעתם של סימפטומים פוסט-טראומטיים³². דווח גם על הפחתה ניכרת ועקבית ברצון של נפגעים לנקום נקמה אלימה במבצעי עברות נגדם, בהשוואה לנפגעים שלא השתתפו בתהליכים של צדק מאחה (Sherman, 2005, pp. 1, 367-395). על-פי הממצאים, הרוב המכריע של הנפגעים סבור שיש להציע לכל הנפגעים את ההזדמנות להשתתף בתהליך של צדק מאחה (Walgrave, 2008, p 104). בכל אלה יש להעיד על איחוי הפגיעות של נפגעי עברה באופן שמקל את חזרתם למסלול חיים שגרת. בכל זאת חשוב לציין כי לא כל הנפגעים היו שבעי רצון באותה המידה, וכי שיעור קטן מן הנפגעים דיווח על תחושה קשה יותר לאחר התהליך מאשר לפניו. רוב הנפגעים שלא היו שבעי רצון השתתפו בתהליכים מסוג היוועדות שנוהלו בדרך בלתי מספקת (Walgrave, 2008, p 104).

בנוגע להשפעתם של תהליכי צדק מאחה על מבצעי עברה, הממצאים מעידים על כך שמבצעי עברה מכירים בפגיעות ובהשלכותיהן ועל שינוי בנוגע לקבלת האחריות על מעשיהם. כך, למשל, ההשתתפות בתהליך צדק מאחה הגדילה את מספרם של מבצעי עברה שדיווחו כי התביישו בעצמם ובמעשה שביצעו, בהשוואה למבצעי עברות שנשפטו. ההשתתפות בתהליכי צדק מאחה הגדילה גם את מספרם של מבצעי עברה שדיווחו כי החוויה אפשרה להם להתחיל להבין את רגשותיהם של מי שנפגעו ממנה, בהשוואה למבצעי עברה שנשפטו. באשר להשפעתם של תהליכי צדק מאחה על שיעורי הפשיעה החוזרת, תוצאות המחקר מורכבות (Walgrave, 2008, pp. 107). תהליכים של צדק מאחה הפחיתו הפחתה ניכרת את שיעורי הפשיעה החוזרת בקרב חלק ממבצעי העברה. רוב המחקרים מצאו כי השתתפות בתהליכים של צדק מאחה הפחיתה, בהשוואה לכליאה, את שיעורי הפשיעה החוזרת בקרב מבצעי עברה מבוגרים, ואצל מבצעי עברה קטינים שמרה על שיעורי פשיעה חוזרת הזוהים לאלה שנמצאו אצל מבצעי עברה קטינים שנשפטו (Sherman & Strang 2007; פרקש, 2002, עמ' 119-116, 176-174; Hayes, 2007, 426-444; Kleinknecht & Latimer, 2000; Umbriet, Coates & Vos, 2002).

(2002, pp. 11-15)

נוסף על כך, נמצא שינוי חיובי בעמדותיהם של המשתתפים בתהליך כלפי המשטרה וכלפי מערכת המשפט הפלילי. כך למשל הגדילה ההשתתפות בתהליכים של צדק מאחה את מספר המדווחים על תחושת כבוד למשטרה ולמערכת המשפט הפלילי, בהשוואה למשתתפים בהליך הפלילי.

אשר להיבט של העלויות בתהליכי צדק מאחה,³³ ראוי לציין כי חיסכון בעלויות אינו מטרה של הצדק המאחה ואינו אמור להיות שיקול מכריע בהנהגת הפרקטיקה שלו. ברם, חיסכון בעלויות יכול להיות לטווח הארוך תוצר נלווה של הצדק המאחה. לפי הנתונים המצטברים, השימוש בתכניות צדק מאחה כחלופה להליך הפלילי הביא להפחתה במספר כתבי האישום שהוגשו, להטייתם של מבצעי עברה מההליך הפלילי ולהפחתה בזמן שיפוט. השילוב של תכניות צדק מאחה בתוך מסגרת ההליך הפלילי הביא להפחתה בשימוש בסנקציית המאסר ולהפחתה במשך המאסר שנגזר על מבצעי עברה. הערכת העלויות הכספיות של כל אלה מעידה על חיסכון למערכת המשפט הפלילי.

תכניות צדק מאחה בעולם ובישראל: תמונת מצב

כיום פועלות למעלה מ-1,800 תכניות צדק מאחה, המשולבות בשלבים שונים של ההליך הפלילי הנוהג במדינות שונות ברחבי העולם.³⁴ תכניות אלה מפעילות סוגים שונים של תהליכי צדק מאחה, הן לקטינים מבצעי עברה והן למבוגרים מבצעי עברה, תוך התייחסות למגוון של מעשים פליליים. חלק מהתכניות מנוהלות בידי גופים ממשלתיים, וחלקן מנוהלות בידי גופים קהילתיים.

זהותו של הגורם המנהל את התכנית משליכה על מידת עצמאותה המקצועית של התכנית, מקורות המימון שלה, יכולתה לקבל מקרים לטיפול, יחסי הגומלין שלה עם מערכת המשפט הפלילי והדימוי הציבורי שלה. תכניות המנוהלות בידי גופים קהילתיים עולות בקנה אחד עם עקרונות הצדק המאחה, כגון המחויבות להעצמתה ולחיוזוקה של הקהילה, שיתוף הקהילה בטיפול במבצעי העברה ובנפגעי ויצירת דרכי תגובה והתמודדות עם פשיעה המותאמות לקהילה ולמשאביה. עם זאת, לתכניות אלה יש קשיים אופייניים, כגון בעיית מקורות המימון והבטחתם לאורך זמן וכן רתיעה וחדשנות הקיימות כלפיהן בקרב רשויות המשפט הפלילי, העלויות להביא למספר מצומצם של הפניות אליהן. תכניות המנוהלות בידי גופים ממשלתיים מאפשרות לקיים תהליכי צדק מאחה ברחבי המדינה גם במקומות שבהם גורמים קהילתיים מתקשים לפעול. הן מגבירות את הלגיטימציה של תהליכי הצדק המאחה ואת כמות ההפניות של מקרים מתוך מערכת המשפט הפלילי לתהליכים אלה. יחד עם זאת, הניסיון שנרכש בעולם מלמד כי גורמים ממשלתיים נוטים להתאים את התכנית למטרותיהם ולהפעילה בהתאם לאינטרסים ולסדר היום המקצועי שלהם. אלה לא תמיד עולים בקנה אחד – מבחינה מקצועית ואתית – עם מטרותיו של הצדק המאחה, עקרונותיו וערכיו. כמו כן, לגופים ממשלתיים יש צורך לפעול על-פי דפוסי פעילות אחידים, שעשויים להגביל את יכולתה של התכנית לפעול

בגמישות וביצירתיות הנדרשות כדי להתאים את תהליכי הצדק המאחה לאופיו ולמורכבותו הייחודית של כל מקרה.

ביטוי מרכזי לתהליך ההתמקצעות שהעיסוק בצדק המאחה עובר בעולם ולמקום החשוב שהוא מבסס לעצמו במשפט הפלילי, אפשר למצוא בעיגון עקרוני ואופן שילובו בהליך הפלילי בחקיקה במדינות שונות,³⁵ בהכרה שנותנים ארגוני תמיכה בנפגעי עברה במקומות שונים בעולם בחשיבות הפעלתן של תכניות צדק מאחה, ובגיבוש מדיניות וסטנדרטים להפעלה של תכניות אלה, של התהליכים המתנהלים במסגרתן ושל מסלול הכשרה של המנחים המנהלים תהליכים אלה בידי ארגונים בין-לאומיים ובידי מדינות שונות.³⁶

בעת כתיבת שורות אלה הצדק המאחה הולך וקונה אחיזה במערכת המשפט הפלילי בישראל. בישראל פועלות כמה תכניות צדק מאחה מקצועיות³⁷ המנוהלות הן בידי גופים קהילתיים³⁸ והן בידי גופים ממשלתיים. ואולם הזיקה הקיימת בין התכניות השונות ובינן ובין רשויות המשפט הפלילי בישראל טרם הוסדרה.

אחרית דבר

תפיסת הצדק המאחה ממוקדת באנשים ובכוחותיהם. היא מושתתת על ערכים הומניסטיים של כבוד, אמון, אומץ, אכפתיות, נדיבות, אחריות, שיתוף, תיקון, דמוקרטיה ועוד. ערכים אלה מעצבים ומנחים את תהליכי הצדק המאחה, אשר מציעים נדבך רב ערך להתמודדות עם מעשים פליליים. התהליכים מבקשים להיטיב את חייהם של מי שהושפעו השפעה ממשית מן המעשה הפלילי, ובכוחם להשפיע השפעה חיובית על שינוי מערכות היחסים בחברה. שילובם של תהליכי צדק מאחה בהליך הפלילי עשוי לתרום להגברת השפעתה ויעילותה של מערכת המשפט הפלילי ולהרחבת תפקידה החברתי. כל אלה הופכים את תהליכי הצדק המאחה לתהליכים חברתיים משמעותיים, העשויים לקדם יצירת חברה בטוחה, מתוקנת ומפויסת יותר.

מקורות

פרקש, ע' (2002). *צדק מאחה בתחום המשפט הפלילי*. תל אביב: המרכז הארצי לגישור וליישוב סכסוכים.

שוהם, ש' ושביט, ג' (1997). *עבירות ועונשים: מבוא לפנולוגיה*. תל אביב: עם עובד.

Achilles, M. (2004). Can restorative live up to its promise to victim? In H. Zehr, & B.

Towes (Eds.), *Critical issues in restorative justice* (pp. 65-73). Monsey, New York &

Cullompton, Devon, UK:

Willan Publishing.

Barton, C. (2003). *Restorative justice the empowerment model*. Sydney: Hawkins Press.

Bazemore, G., & Bell, D. (2004). What is the appropriate relationship between restorative

justice and treatment? In H. Zehr, & B. Towes (Eds.). *Critical issues in restorative*

justice (pp. 119-133). Monsey, New York & Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing.

Bazemore, G., & O'Brien, S. (2002). The quest for a restorative model of rehabilitation:

Theory-for-practice and practice-for-theory. In L. Walgrave (Ed.), *Restorative justice*

and the law (pp. 31-67). Cullompton, Devon, UK & Portland, Oregon, USA: Willan

Publishing.

Bazemore, G., & Schiff, M. (2001). Dangers and opportunities of restorative community

justice: A response to critics. In G. Bazemore, & M. Schiff (Eds.), *Restorative*

community justice repairing harm and transforming communities (pp. 309-332).

Cincinnati, OH: Anderson Publishing.

Bowen, H. (2002). *Recent Restorative Justice Developments in New Zealand*, Aotearoa

International Bar Association Conference, Durban, South Africa.

- Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braithwaite, J. (2002). *Restorative justice and responsive regulation*. Oxford: Oxford University Press.
- Braithwaite, J. (2005). Between proportionality and impunity: confrontation truth prevention. *Criminology*, 43, 2, 283-306.
- Department for Courts, New Zealand (2002). *Facilitator Training Manual*. Wellington, New Zealand: New Zealand Ministry of Justice. Link: www.courts.govt.nz/crrj/manual/.
- Dignan, J. (2002). Restorative justice and the law: The case for integrated, systemic approach. In L. Walgrave (Ed.), *Restorative Justice and the law* (pp. 168-190). Cullompton, Devon, UK & Portland, Oregon, USA: Willan Publishing.
- Erbe, C. (2004). What is the role of professionals in restorative justice. In H. Zehr, & B. Towes (Eds.), *Critical issues in restorative justice* (pp. 293-302). Monsey, New York & Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing.
- Fattah, E. A. (2002). From philosophical abstraction to restorative action, from senseless retribution to meaningful restitution: Just desert and restorative justice revisited. In E. G. M. Weitekamp, & H. J. Kerner (Eds.). *Restorative justice: Theoretical foundations* (pp. 308-321). Cullompton: Willan Publishing.
- Herman, S. (2004). Is restorative justice possible without a parallel system for victims? In H. Zehr, & B. Towes (Eds.). *Critical issues in restorative justice* (pp. 75-83). Monsey, New York: Willan Publishing.
- Hayes, H. (2007). Reoffending and restorative justice. In G. Johnstone, & D. W. Van Ness (Eds.), *Handbook of restorative justice* (pp. 426-444). Cullompton: Willan Publishing.

- Johnstone, G. (2002). *Restorative justice ideas, values, debates*. Cullompton, UK & Portland, USA: Willan Publishing.
- Latimer, J., & Kleinknecht, S. (2000). *The Effects of Restorative Justice Programming: A Review of the Empirical Research Literature*. Ottawa: Research and Statistics Division, Department of Justice Canada.
- Latimer, J., Dowden, C. & Muise, D. (2001). *The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis*. Ottawa: Department of Justice.
- Lebrich, J. (1996). The role of shame in going straight: A study of former offenders. In B. Galaway, & J. Hudson (Eds.), *Restorative justice: International perspectives* (pp. 283-302). Monsey, New York: Criminal Justice Press.
- Maxwell, G., Morris, A. & Hayes, H. (2008). Conferencing and restorative justice. In D. Sullivan & L. Tiftt (Eds.), *Handbook of restorative justice* (pp. 91-107). USA & Canada: Routledge.
- McCold, P. (2004). What is the role of community in restorative justice theory and practice? In H. Zehr, & B. Towes (Eds.), *Critical issues in restorative justice* (pp. 155-171). Monsey, New York & Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing.
- McCold, P., & Wachtel, T. (2002). Restorative justice theory validation. In E. G. M. Weitekamp, & H. J. Kerner (Eds.), *Restorative justice: Theoretical foundations* (pp.110-142). Cullompton: Willan Publishing.
- McCold, P. (2008). The recent history of restorative justice: Mediation, circles and conferencing. In D. Sullivan & L. Tiftt (Eds.), *Handbook of restorative justice* (pp. 23-51). USA & Candada: Routledge

- Nathanson, D. L. (1992). *Shame and pride: Affect, sex and birth of the self*. London: W. W. Norton & Company.
- Pranis, K. (2001). Restorative justice, social justice and the empowerment of marginalized populations. In G. Bazemore, & M. Schiff (Eds.), *Restorative community justice repairing harm and transforming communities* (pp. 287-306). Cincinnati, OH: Anderson Publishing.
- Sharpe, S. (2004). How large should the restorative justice 'tent' be? In H. Zehr, & B. Toews (Eds.), *Critical issues in restorative justice* (pp. 17-31). Monsey, New York & Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing.
- Sherman, L. W., Strang, H., Angel, C., Woods, D., Barnes, G. C., Bennett, S., & Inkpen, N. (2005). Effects of face-to-face restorative justice on victims of crime in four randomized, controlled trials. *Journal of Experimental Criminology* 2005, 1, 3, 367-395.
- Sherman, L. W. & Strang, H. (2007). *Restorative Justice: The Evidence*. London: The Smith Institute.
Electronic version: http://www.esmeefairbairn.org.uk/docs/RJ_full_report.pdf
- Stuart, B. (2001). Guiding principles for designing peacemaking circles. In G. Bazemore & M. Schiff (Eds.), *Restorative community justice – Repairing harm and transforming communities* (pp. 219-242). Cincinnati, OH: Anderson Publishing.
- Umbreit, M. S., Coates, R. B., & Vos, B. (2002). *The impact of restorative justice conferencing: A review of 63 empirical studies in countries*. Retrieved from http://rjp.umn.edu/img/assets/13522/Impact_RJC_Review_63_Studies.pdf.
- Umbreit, M. S., Coates, R. B. & Vos, B. (2008). Victim offender mediation: An evolving evidence-based practice. In D. Sullivan & L. Tifft (Eds.), *Handbook of restorative justice* (pp. 52-62). USA & Canada: Routledge.

- Walgrave, L. (2002). From community to dominion: In search of social values for restorative justice. In E. Weitekamp, & H. J. Kerner (Eds.), *Restorative justice: Theoretical foundations* (pp. 71-109). Cullompton: Willan Publishing.
- Walgrave, L. (2008). Restorative justice, self-Interest and responsible citizenship. Cullompton: Willan Publishing.
- Zehr, H. (1990). *Changing lenses: A new focus for crime and justice*. Scottsdale: Herald Press.
- Zehr, H. (2002). *The little book of restorative justice*. Intercourse, PA: Good Books.
- Zehr H., & Achilles M. (2001). Restorative justice for victims: The promise and the challenge. In G. Bazemore, & M. Schiff (Eds.), *Restorative community justice repairing harm and transforming communities* (pp. 87-99). Cincinnati, OH: Anderson Publishing.
- Zehr, H. & Stutzman Amstutz, L. (1998). Victim offender conferencing in Pennsulavania's juvenile justice system, National Institute of Corrections, Pennsylvania.

¹ ביניהן אפשר למנות את התרבויות הקדומות של יוון ורומי, מסורות נוצריות שהדגישו את המחילה, הפיוס, הגאולה והכפרה, מסורות בודהיסטיות, הינדיות, דאואיסטיות וקונפוצ'ניות עתיקות, מסורות של ילידים באמריקה, אפריקה, אסיה ואזור האוקיינוס השקט, וכן מסורת בחברה הערבית של סולחה. חלק ממסורות אלה נשמרו עד לתקופה המודרנית.

² התנועות הבולטות בהקשר זה הן התנועה למען נפגעי עברה, התנועה לצדק יחסי, התנועה לצדק פרוצדורלי, התנועה לצדק לא פורמלי, התנועה למען פיצוי, התנועה נגד מאסר, התנועה לאמנסיפציה של עמים וילידים והתנועה למען קהילתיות.

³ בארצות-הברית ובקנדה התפתחה בשנות השבעים של המאה העשרים פרקטיקה שכונתה "תכנית פיוס נפגע עברה מבצע עברה" (victim offender reconciliation program), בניו זילנד התפתחה בשנות השמונים של המאה העשרים פרקטיקה שכונתה "קבוצת דיון משפחתית" (family group conference), ובקנדה התפתחה בתחילת שנות התשעים של המאה העשרים פרקטיקה שכונתה "מעגל גור דין" (sentencing circle).

⁴ תכנית צדק מאחה אחראית לספק שירותים מקצועיים ואיכותיים של צדק מאחה. הצוות מקצועי שלה כולל, נוסף על המנחים, בעלי תפקידים מוגדרים אחרים, לצורך מילוי המשימות החיוניות לתפעולם של תהליכי צדק מאחה.

⁵ תגובות נוספות אפשריות, שאינן בהכרח רגשיות, הן למשל הכחשה, תחושת בידוד, חוסר אמון, קושי בקבלת החלטות, קושי בריכוז, עיסוק מתמיד במקרה, הפרעות בשינה, חוסר יכולת לתקשר עם הזולת והימנעות מלהיפגש עם אנשים הקשורים למעשה הפלילי.

6 קיימת הסכמה בספרות המקצועית כי חומרת המעשה מגדילה את הסבירות לתגובה של מצוקה. לפי תפיסת הצדק המאחה, חומרת המעשה הפלילי אינה נמדדת על-פי העונש שנקבע לה בחוק, אלא על-פי הנסיבות והמאפיינים המיוחדים של המקרה, והאופן שבו חוו אותו האנשים שהושפעו ממנו.

7 חוויה טראומטית קודמת עשויה להיות בעלת השפעה חיובית או שלילית על האופן שבו האדם מתמודד עם מצבי משבר. קיימות שתי תפיסות מנוגדות בעניין זה: האחת היא "פרספקטיבת הפגיעות", ולפי טראומה קודמת מותרת נזק נפשי והופכת את נפגע העברה לפגיע יותר, והאחרת היא "פרספקטיבת ההתאוששות", הסוברת שהתמודדות טובה עם טראומה קודמת מחזקת את יכולת ההתמודדות עם טראומה חדשה. (ראו Department of Courts, 2002, p. 88).

8 התהליך התקיים בשנת 2005 במסגרת תכנית צדק מאחה של שירות המבחן למבוגרים – גפ"ן (גישור פוגע נפגע). הוא התקיים לאחר שמבצע העברה הורשע בבית המשפט במעשים שיוחסו לו.

9 יש הסבורים שהצורך בהכרה הוא בסיסי יותר מהרצון לנקמה שמתעורר אצל חלק מנפגעי עברה. יתר על כן, הנקמה – שהיא התנהגות הפוגעת באחר, מעין השתקפות של המעשה הפלילי – מעוררת לעתים קרובות מחדש אצל נפגעי העברה את תחושת המצוקה שיצר המעשה הפלילי ואינה מייטיבה את מצבם.

10 פרופסור זר היה אחד מהראשונים שהתוו את עקרונות תפיסת הצדק המאחה בספרו *A new focus for crime and justice changing lenses* שיצא לאור בשנת 1990.

11 הערכת נכונוותו של מבצע העברה לקבל אחריות על מעשיו נעשית בידי מנחה תהליך צדק מאחה בשלב ההכנה של התהליך.

12 הסכמה זו או לחילופין הודאה של מבצע העברה כי היה מעורב בביצוע המעשה הפלילי המיוחס לו, משמשת במקומות שונים ברחבי העולם תנאי הכרחי להפניה של מקרה לתהליך צדק מאחה.

13 קיימות תאוריות שונות בתחום הסוציולוגיה והפסיכולוגיה, העוסקות בבושה ובאופני הביוש. באמצעות התאוריות האלה אפשר להבין את תפקידה של הבושה בתהליכי צדק מאחה ואת הקשר בין הבושה ובין יעילותם של התהליכים בהפחתת הפגיעה. מאמר זה אינו מתמקד בכך. ראו Lebrich, 1996. Nathanson, 1992 pp. 282-302; Braithwaite, 1989, 2002, pp. 73-136

14 תהליך זה של צדק מאחה התקיים בשנת 2006 במסגרת התכנית של שירות המבחן למבוגרים – גפ"ן. התהליך התקיים לאחר שנקבעה אשמתו של מבצע העברה במעשים שיוחסו לו.

15 התהליך התקיים בשנת 2004 במסגרת תכנית צדק מאחה קהילתית שאינה פעילה כיום.

16 בעת שהשתתף בתהליך של צדק מאחה, היה מבצע העברה נקי מסמים לאחר תהליך של גמילה וטיפול.

17 התהליך התקיים בשנת 2005 במסגרת תכנית צדק מאחה קהילתית של "עמותת מוזאיקה".

18 פירוט בנוגע למסע קבלת האחריות בתור מסע של שינוי ראו למשל Zehr & Stutzman Amstutz, 1998, p. 17.

19 חשוב לציין כי קהילה לכשעצמה היא גם מנגנון כוח שיכול לכאף קבוצות חלשות או מיעוטים בתוכה ולהרחיק ממנה אחרים – כלומר לחזק גבולות ולהגדיר מגבלות. עם זאת, התומכים בצדק המאחה רואים את הקהילה כמונחים חיוביים, משום שהקהילה מסמלת אידיאל חברתי ואתי של חיים בצוותא המבוססים על אמונות, ערכים משותפים והבנה ומחויבות הדדית. במילים אחרות, קהילתיות מבטאת את האתיקה של החיים החברתיים.

20 התהליך התקיים בתכנית צדק מאחה במינסוטה, ארצות-הברית.

21 התהליך התקיים בתכנית צדק מאחה במינסוטה, ארצות-הברית.

22 התהליך התקיים בתכנית צדק מאחה ביוקון, קנדה.

23 תהליך צדק מאחה זה התקיים בשנת 2006 בתכנית צדק מאחה קהילתית של עמותת מוזאיקה. רק אחד ממבצעי העברה השתתף בתהליך, לאחר שהורשע בביצוע העברות המיוחסות לו. שותפיו נידונו בשלב מוקדם יותר.

24 בישראל עדיין אין חקיקה המסדירה את נושא הסודיות והחיסיון בתחום הצדק המאחה. לפיכך קיומם של תהליכים אלה תלוי בהסכמתם של גופי אכיפת החוק לכבד את פרטיותם של המשתתפים בהם ולהימנע מלהתחקות אחר תוכן הדברים שנאמרו בהם או לעשות בהם שימוש.

25 חוק זכויות נפגעי עברה, התשס"א-2001, מכיר בצרכים מסוימים של נפגע עברה, תוך איזון עם זכויותיו של מבצע העברה במשפט הפלילי.

26 במקרה הזה התקיים בשנת 2005 תהליך צדק מאחה, במסגרת תכנית גפ"ן של שירות המבחן למבוגרים. המקרה הופנה לתכנית לאחר הרשעתו של מבצע העברה בבית המשפט. פרטיו של מקרה זה תוארו בחלק הראשון של המאמר.

27 מאחר שבמאמר יש התייחסות לדברים שנאמרו במסגרת תהליך הצדק המאחה, בחרתי לא לאזכר את מראה המקום של פסק הדין, כדי שלא לפגוע בפרטיותם של המשתתפים בתהליך.

28 שירות לתועלת הציבור ופיצוי כספי לנפגע העברה הם דוגמאות לסנקציות בעלות אופי של תיקון. הביקורת המושמעת על שירות לתועלת הציבור נוגעת לתפיסתו כסנקציה בעלת אופי של תיקון. על-פי הביקורת הזאת, פגיעתו של המעשה הפלילי בחברה היא עקיפה מאוד, כללית ולא מוחשית. פגיעה זו לא הוגדרה במדויק, לא כומתה, ולא נקבעו האמצעים המתאימים לתיקונה – ולאור כל אלה הטלת שירות לתועלת הציבור על מבצע העברה נתפסת בעיניו כעונש. בנוגע לסנקציה של פיצוי לנפגע העברה, הסנקציה כיום היא כספית בלבד, מוגבלת בגובה הסכום ונקבעת מבלי שיהיו לבית המשפט כלים של ממש לאמוד את מידת הפגיעה.

29 מחקרים מלמדים למשל שסנקציות הנחשבות חמורות יותר אינן מגבירות את ההרתעה. שיעורי פשיעה חוזרת של מבצעי עברה שריצו עונשי מאסר, גבוהים מאלה של מבצעי עברה אשר הוטלו עליהם סנקציות הנחשבות קלות יותר, כגון קנס ומבחן. כמו כן שיעורי פשיעה חוזרת של מבצעי עברה שנאסרו לתקופות ארוכות, גבוהים מאלה שנאסרו לתקופות קצרות יותר. ראו שוהם ושבית, 1997, עמ' 130-136.

- 30 המחקרים נערכו בהיקפים שונים – החל בהערכה שהיקפה קטן וכלה במחקרים רחבי היקף מסוג Meta Analysis, המנתחים ממצאים אמפיריים של מחקרים אחרים בסוגיה נתונה.
- 31 למידע מפורט על המחקרים השונים שנערכו עד שנת 2001, ראו פרקש, 2002 ו-Umbreit, Coates, & Vos, 2002. לממצאים מאוחרים יותר ראו למשל; Hayes, 2007; Walgrave, 2008 Sharman & Strang, 2005, 2007.
- 32 מחקרה של ד"ר C. Angel – Restorative Practice Eforum, August 15, 2006 – מצא, כפי שדווח באתר www.iirp.org, כי נפגעים שהשתתפו בהיוועדות ורואיינו שישה שבועות לאחר ההיוועדות, דיווחו על הפחתה של שליש מן הסימפטומים של פוסט טראומה בהשוואה לנפגעים בקבוצת הביקורת; גם שישה חודשים לאחר ההיוועדות שמרו הנפגעים שהשתתפו בה על רמה נמוכה ניכרת של סימפטומים פוסט טראומטיים – 40 אחוזים פחות מן הנפגעים בקבוצת הביקורת.
- 33 ראו נייר עמדה בנושא "תכניות צדק מאחה: עלויות וחיסכון", שהוכן בידי עורכת הדין ענת פרקש בשנת 2005, לבקשתו של מר שמרי צמרת, עוזרו של ח"כ לשעבר עיסאם מחול. (לא פורסם, אך זמין לעיון על-פי בקשה במרכז הארצי לגישור וליישוב סכסוכים)
- 34 בארצות-הברית, בקנדה, באירופה, בדרום אפריקה, באוסטרליה, בניו זילנד ובאסיה.
- 35 למשל בניו זילנד, אוסטרליה, אוסטרליה, בלגיה, נורווגיה, אנגליה, פינלנד, פולין, סלובניה, ספרד
- 36 ההחלטות הבולטות הן הצהרה של מועצת השרים של הקהילה האירופית (Council of Europe Committee of Ministers) משנת 1999 – "Guidelines for a – The European Commission for the Efficiency of Justice שפרסם "Mediation in Criminal Matters"; החלטה שפרסם "better Implementation of the Existing Recommendation Concerning Mediation in Penal Matters"; והצהרה של ארגון האומות המאוחדות משנת 2002 – "Basic Principles on the use of Restorative justice Program in Criminal Matters"; והצהרה שפרסם בשנת 2003 משרד המשפטים בקנדה – "A statement of Values and Principles of Restorative Justice in Criminal Matters". בניו זילנד פרסם משרד המשפטים בשנת 2003 הצהרה בשם "The Principles of Best Practice for Restorative Justice Processes in Criminal Cases"; ובשנת 2004 פרסמה בניו זילנד הצהרה בשם "The Statement of Restorative Justice -Values and Processes". עבודה דומה נעשתה באנגליה בידי משרד הפנים ובמדינות נוספות.
- 37 תכניות צדק מאחה הפועלות בארץ והמלוות מקצועית בידי המרכז הארצי לגישור וליישוב סכסוכים הן 4 תכניות צדק מאחה קהילתיות הפרוסות במקומות שונים בארץ והמפעילות תהליך של היוועדות למבצעי עברה מבוגרים (התכניות הקהילתיות ערוכות לנהל תהליכים גם עם מבצעי עברה קטינים). כמו כן המרכז הארצי מקיים שיתוף פעולה מקצועי עם תכנית צדק מאחה ממשלתית של שירות מבחן למבוגרים- גפ"ן המפעילה תהליך של דיאלוג נפגע עברה מבצע עברה. נוסף על אלה קיימות בארץ שתי תכניות למבצעי עברה קטינים המזהות עצמן כתכניות צדק מאחה. התכנית האחת היא תכנית בשירות המבחן לנוער, שאינה מלווה מקצועית בידי המרכז הארצי. התכנית האחרת היא תכנית ק.ד.מ המנוהלת בידי ועדה בין-משרדית (משרד העבודה והרווחה, המשרד לביטחון פנים ומשרד המשפטים). במסגרתה מתנהלות קבוצות דיון משפחתיות אשר לדעת המרכז הארצי נבדלות באופן ערכי ומעשי מתהליכים של צדק מאחה.
- 38 תכניות צדק מאחה קהילתיות הוקמו על-פי "דגם הקמה" שפותח בידי המרכז הארצי לגישור וליישוב סכסוכים, בהתבסס על הניסיון שהצטבר במקומות שונים בעולם.